

१ ४ १ त्वमग्ने मनवे द्यामवाशयः पुरुरवसे सुकृते
सुकृतरः १ श्वात्रेण यत्पित्रोभुव्यसे पर्यात्वा पूर्व-
मनयन्नापरं पुनः ॥

१ ५ १ त्वमग्ने वृषभः पुष्टिवर्धनं उद्यतस्तुते भवसि
श्रवाय्यः १ य आहुतिं परिवेदा वषट्कृतिमेका-
युरग्ने विश आविवाससि ॥ ३२ ॥

चतुर्थोम्बिंचमाह त्वमग्ने मनव इति । वे अग्ने, त्वं मनवे मनोरन्-
यद्वार्य, द्यां द्युलोकां, अवाशयः शब्दितवानसि, पुण्यकर्मभिः साधो
द्युलोक इति प्रकटितवानसि, सुकृते तव परिचरणांवर्ते पुरुरवसे
पुरुरव एव नामकस्य राजोऽनुग्रहार्थं, सुकृतरः, अतिशयेन शेभन-
फलकार्यभूः, यद्यदा पित्रोररण्योः श्वात्रेण क्षिप्रमध्यनेन परिमुच्यसे
परिमुक्तो भवसि उत्पद्यस इवर्थः, तदानों त्वा अरण्योरव्यव्याप्ते त्वा
पूर्वं वेद्या: पूर्वदेशे आनयन् आहवनीयत्वेन खापितवन्तः । पुनः
यस्वादपरं पर्च्चिमदेशं, आनयन् गार्हपत्यरूपेण धारितवन्त इत्वर्थः ।
अवाशयः, वाप्त शब्दे । पुरुरवसे, पुरु रौतीति पुरुरूवः, रश्वद्वे,
अस्मात्, पुरसिच, पुरुरवा इत्यागादिकस्त्रवाभ्यां पुरशब्दस्य दीर्घो
दैतेरसिच्च निपात्यते । सुकृते, सुकृतपापमन्त्रपुण्येषु लक्षः (पां ५ ।
२ । ८६ ।) इति क्षिप्रत्ययः, ततस्तुक् । पित्रोः, उदात्तययो इत्यूर्वात्
(पां १ । १ । ०४ ।) इति विभक्तेऽदात्तत्वं । मुच्यसे, अदुपदेशाल्ल-
सार्वधातुकानुदात्तत्वं, यद्यपि सतिशिष्ठस्त्रवलीयस्त्रमन्त्रव विक-
रणेभ्य इति वचनादिकरणस्तरः, सति शिष्ठोऽपि लसार्वधातुकस्त्रस्य
बाधको न भवति, तथापि धातुखरं बाधत एव । धातुखरं आखर
इत्युक्त्वात्, अतो यक एव खरे प्राप्ते व्यवयेनाद्युदात्तत्वं ॥ ४ ॥

पञ्चमोम्बिंचमाह त्वमग्ने वृषभ इति । वे वृषभः कामानां
वर्दिता, पुष्टिवर्धनो यजमानस्य धनादिपुर्वार्थभवद्विष्टेतुः, उद्यतस्तुते
उद्यतया खुचा युक्ताय यजमानाय, तदनुग्रहार्थं अवाय्यः, मन्त्रः अव-
ग्नीयो भवसि, यो यजमानो वषट्कृतिं वषट्कारयुक्तां आङ्गिं
परिवेद परितो जात्याति समर्पयतीत्वर्थः । एकायुमुखान्नस्तमभे

१६१ त्वमग्ने वृजिनवर्तीनि नरं सकमन्पिपर्षि
विदथे विचर्षणे । यः शूरसाता परितकम्ये धने
दध्रेभिश्चित्समृता हंसि भूयसः ॥

प्रथमं तं यजमानं, तदनुविश्वस्तदनुकूलाः प्रजाः आविवाससि सर्वतः प्रकाशयसीत्यर्थः । पृष्ठिवर्धनः, दधु द्वजौ, अस्मास्त्रिजन्मात्, नन्दादित्यात् ल्युः, लित्विरेषोत्तरपदस्याद्युपात्तत्वं, कादुत्तरपदप्रकाशितरत्वेन स एव शिष्यते । उद्यतखुचे, यम उपरमे, अस्मात् उत्तर्वात्, निष्ठा (पां ३।२।१०२।) इति क्षपत्वये, अनुदाचोपदेशे (पां ३।४।२७।) इत्यादिना अनुगामिकज्ञोऽपि, गतिरक्तन्त्रः (पां ६।२।४६।) इति गतेः प्रकृतिस्तरत्वं, उद्यता खुक् येनेति बङ्गवीचैषा पूर्वपदप्रकृतिस्तरत्वं । वेद, इचोत्तरक्षिणः (पां ६।३।१३५।) इति संहितायां दीर्घत्वं ॥५॥ इति प्रथमस्य दितीये द्वाचिंश्चो वर्गः ॥ ३२॥

बहुमृतमाह लम्भे द्वजिनवर्त्तनिमिति । वे विचर्षणे विशिष्ट-
ज्ञानयुक्ताम्, त्व द्वजिनवर्त्तनिं विज्ञतमार्गं सदाचाररहितं नरं पुरुषं,
सक्षमं सच्चनीये समवेतुं योग्ये, विदधे योग्ये कर्मणि, पिपर्षि याज-
यसि पूरयसि वा, सत्कर्मानुषानयुक्तं करोषीत्वर्थः । यस्त्वं परि-
तक्षेप परितो गन्तव्ये धने; धनवक्ष्यताणां प्रियतमे, शूरसाता शूरैः
सम्भजनीये युद्धे, इत्येभिर्भित् अत्यर्थप्रौद्योरहितैः पुरुषैः, दभ-
मर्भकमत्प्रस्तुति यास्तः, सम्भाता रुद्धयोऽद्यामासे सति मदनुयहार्थं
भूयसः प्रौढान् प्रतिपक्ष्याः शत्रून् हंसि मारयसि, इदशक्त्व भवहि-
तेत्वर्थः । द्वजिनवर्त्तनिं, द्वजिना वर्त्तनियस्येति बङ्गीहै पूर्वपद-
प्रकृतिश्वरत्वं । सक्षमं, यच समवाये, अन्वेष्योत्तिप्र दृश्यन्ते (पां ३ ।
२ । ५ ।) इति मनिन्, केषिं दृति (पां ७ । २ । ८ ।) इतीष्ट-
प्रतिवेधः, न्युङ्कादित्वात्कुलं । सुपां सुखुक् (पां ७ । १ । ३ ।) इत्या-
दिना रुपम्या लुक् । पिपर्षि, पूर्णपालगपूरुषयोः, सिपि, स्नौ दिभाव-
क्ष्योरदत्तह्लादिशेषाः, अर्क्षीपयत्येत्व (पां ७ । ४ । ७ ।) इत्य-
भ्यासस्येत्वं । शूरसाता, शुगतो, शुसिचिमोनान्दीर्घस्त्रियोश्चादिकरन्
प्रत्ययान्त आद्युदातः, वनवनसम्भावित्यस्त्रात् क्षिद्रन्तः सातिशब्दः,
जग्मसनखणां सम्भासोः (पां ६ । ४ । १२ ।) इत्यात्म, शूराणां दातिः

१७। त्वं तमग्ने अमृतत्वं उत्तमे मर्ते दधासि अवसे
दिवे दिवे । यस्तातृष्णाण उभयाय जन्मने मयः
कृणोषि प्रय आ च सूरये ॥

१८। त्वं नो अग्ने सनये धनानां यशसं कारुं कृणुहि
स्तवानः । ऋद्याम कर्मीपसा नवेन देवैर्दीवा-
पृथिवी प्रावतं नः ॥

समजनमधेति बङ्गत्रीहै पूर्वपदप्रकृतिस्तरत्वं, सुपां सुखुग्नियादिना
सप्तम्या डादेशः । परितक्मे, तक हसने, अस्मादैणादिको भावे भक्, तद-
र्हसीत्यक्षिप्तर्थे, कृन्दसि च (पां ५ । १ । ६७ ।) इति यत् प्रत्ययः । प्रादयो
गताद्यर्थे प्रथमयेति सूचवार्त्तिकेन समाप्ते उच्यते पूर्वपदप्रकृतिस्तरत्वं ।
इमेभिः, दम्भु दम्भे, स्फायि तस्मीत्यादिना ओणादिको रक्, बङ्गत्र्णं कृन्द-
सीति भिस ऐसादेशाभावः । सम्प्रता, गतिरनन्तरः (पां ६ । २ । ४६ ।)
इति गते: प्रकृतिस्तरत्वं, पूर्ववदाकारः । हंसि, हन्ते: सिपि, नस्ताप-
दान्तस्य भजि (पां ८ । ३ । २४ ।) इत्यनुस्तारः । यदृत्योगादनिवातः ।
भूयसः, बहूर्लोप्यो भू च वहोः (पां ६ । ४ । १५८ ।) इति बङ्गशब्दादुत्त-
रस्य ईयसुन ईकारलोप्ये बहूर्भूभावस्य, निच्चादाद्यादात्तत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीमृतमाह त्वं तमम् इति । हे अग्ने, त्वं तं मर्ते तथाविधं त्वत्ते-
विनं मनुष्यं, दिवे दिवे प्रतिदिनं, अवसे अन्नार्थं, उत्तमे अमृतत्वे
उत्कृष्टे मरणादहिते पदे, दधासि धारयसि । यो यजमानः उभयाय
जन्मने दिविधजम्मार्थं, दिपदाच्चतुष्पदाच्च जाभायेत्वर्थः, ताटवायो
दितिश्येन लब्धायुक्तो भवति, तस्मै सूरये अभिज्ञाय यजमानाय, मयः
सुखं, यदै सुखं तमय इति अत्यन्तरात्, प्रयस्य अप्नमयि, आक्षयोषि
सर्वतः करोषि । ताटवायः, जित्वा पिपासायां, लिटः कानज्वा
(पां ३ । २ । १०६ ।) इति लिटः कानजादेशः, चित्तादन्तोदात्तत्वं,
संहितायां दीर्घश्चान्दसः । छयोषि, छवि इंसाकरणयोच्च, चिन्ति-
क्षयोरच (पां ३ । १ । ८० ।) इति उः प्रत्ययः, चादिकोप्ये विभाषा
(पां ८ । १ । ६६ ।) इति निषातप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

इत्यमीमृतमाह त्वं नो अग्न इति । हे अग्ने, स्तवानः चूयमात्रस्य

१६१ त्वं नो अग्ने पित्रोरुपस्थ आ देवो देवेष्वनवद्य
 जागृतिः । तनूकृद्वोधि प्रमतिष्ठ कारवे त्वं कल्याण
 वसु विश्वमोपिषे ॥

नोऽस्माकं, धनानां सनये दन्तये, यशसं यशोरुक्तं, कारुं कर्मणाङ्ग-
 र्चारं पुत्रं, क्षणुहि कुरु । नवेन नूतनेन अपसा प्राप्तेन त्वद्दत्तेन पुत्रेण,
 कर्म यागदानादिरूपं, ऋथाम वर्णयामहे, द्यावाएषित्वी उभे
 देवते, देवैरन्यैः सह, नोऽस्मान् प्रावतं प्रकर्मेण रक्ततं । यशसं, अर्प-
 आदित्वादत्तप्रत्ययः, अत्ययेन प्रत्ययात् पूर्वस्योदाचत्तत्वं, यदा सर्वप्राति-
 पदिकेभ्यः विष्वा वक्तव्य इति वार्त्तिकेन यशस्शब्दात् क्षिप्, तस्य
 प्रत्ययान्तस्य सनाद्यन्तत्वात् धातुसञ्ज्ञायां, क्षिप् च (पां ३ । २ । ७६ ।)
 इति क्षिप्तप्रत्ययान्तधातोः सति शिष्वत्वात्, धातोः (पां ३ । १ । १६२ ।)
 इत्यन्तोदाचत्तत्वं । क्षणुहि, उत्तमप्रत्ययाच्छन्दो वा वचनमिति सूक्त-
 वार्त्तिकेन इर्लंगभावः । स्तवानाः, उग्नादयो बज्जलमिति बज्जलवचनात्
 सम्भानन्दः स्तुत इत्यौर्यादिकसूचेण केवलस्त्रैतेरप्यानच्युत्यवयः, द्युषा-
 दित्वाद्युदाचत्तत्वं । ऋथाम, ऋधु वृद्धौ, बज्जलं छन्दसीति विकरणस्य
 शुक्, यासृष्ट उदाचत्तत्वं । द्यावाएषित्वी, दिवो द्यावा (पां ३ । ३ ।
 २६ ।) इति द्यावादेशः, आमन्तिताद्युदाचत्तत्वं ॥ ८ ॥

नवमीमृतमाह त्वं व्यथ इति । हे अनवद्य दोषरहितामे,
 देवेषु सर्वेषु मध्ये, जागृतिर्जागरूकत्वं, पित्रोर्मातापिण्डरूपयोर्दीवा-
 द्युषित्वोरुपस्थे समीपस्थाने वर्त्तमानः सन्, नोऽस्माकं तनृष्टात् पुत्ररूप-
 शरीरकारी देवो भूत्वा, आबोधि बुधस्तु अनुग्रहाश्चत्वर्थः । तथा
 कारवे कर्मकर्त्ते वजमानाय, प्रमतिष्ठ अनुग्रहरूपप्रवृत्तमतियुक्तात्
 भवेति शेषः । हे कल्याण मङ्गलरूपामे, त्वं विश्वं वसु सर्वमपि धर्मं,
 अपिष्वे यजमानार्थमावपसि । उपस्थ, सुषिस्थः (पां ३ । २ । ४ ।)
 इति तिष्ठते: कः प्रत्ययः, आतो खोप इटि च (पां ३ । ४ । ६४ ।) इत्या-
 कारलोपः, महाद्वधादीनां छन्दस्युपसञ्ज्ञानमिति वार्त्तिकेन पूर्वपदा-
 न्तोदाचत्तत्वं । जागृतिः, जागृत नित्रात्मये, ज्ञात् स जागृभ्यः क्षिप्तियौर्या-
 दिकसूचेण क्षिप्तप्रत्ययः, नित्वाद्युदाचत्तत्वं । बोधि, बुध अवगमने,
 बज्जलं छन्दसीति शप्तो शुक्, वा छन्दसि (पां ३ । ४ । ८८ ।) इति

११०१ त्वमग्ने प्रमतिस्त्वं पितासि नस्त्वं वयस्कृत्व
जामयो वयं । सं त्वा रायः शतिनः सं सहस्रिणः
सुवीरं यन्ति व्रतपामदाभ्य ॥ ३३ ॥

११११ त्वामग्ने प्रथमभायुमायवे देवा अकृणवन्नहुषस्य
विश्पतिं । इलामकृणवन्मनुषस्य शासनों पितुर्य-
त्पुत्रो ममकस्य जायते ॥

इतिपित्त्वस्य विकल्पितत्वेन पित्त्वादङ्गित्वे सति, अङ्गितस्य (पां ६ । ४ ।
१०३ ।) इति हेर्धिरादेशः, लघूपद्धगुणः, धातोरन्यलोपश्चान्दसः ।
प्रमतिः, मन ज्ञाने, क्षिणि, अनुदात्तोपदेशे वनति (पां ६ । ४ । ३० ।)
इत्यनुनासिकलोपः, प्रकाशा भतिर्यस्येति बज्ज्वीहौ पूर्वपदप्रकृति-
स्वरूपं । योपिष्ठे, टुवप् बीजतन्तुसन्नाने, क्वान्दसे लिटि, थासःसे (पां
६ । ४ । ४० ।) इति से आदेशः, वच्चिसपियजीदीनाङ्गिति (पां ६ ।
१ । १५ ।) इति सम्भारणपरपूर्वत्वे, द्विर्भावहजादिग्रेषौ, क्रादिनिय-
मादिट् ॥ ६ ॥

दशमीमृत्तमाह त्वममे प्रमतिरिति । हे अमे, त्वं प्रमतिरस्मदनु-
यहरूपप्रकृत्यमतियुक्तोऽसि, तथा त्वं नोऽस्माकं पिता याजकोऽसि,
तथा त्वं वयस्कृत् आयुष्यप्रदोऽसि, वयमप्यनष्टातारस्त्व जामयो
बन्धवः, हे अदाभ्य केनाय्यहिंसनीयामे, सुवीरं श्वेभनपुरुषयुक्तं ब्रतपां
कर्मणः यालकं त्वां, शतिनः शतसङ्ख्यायुक्ता रायो धनानि संयन्ति
सम्यक् प्राप्नुवन्ति, तथा सहस्रिणः सहस्रसङ्ख्याकाः रायो धनानि
संयन्ति प्राप्नुवन्ति । सुवीरं, बज्ज्वीहौ, नज्जुसुभ्यां (पां ६ । ९ । १७१ ।)
इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वे प्राप्ते, वीरवीर्या च (पां ६ । २ । १२० ।)
इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । अदाभ्य, दर्भिः प्रकृत्यन्तरमत्तीति केचिदाङ्गः,
दमेष्वेति वक्तव्यमिति बार्त्तिकं श्यत् ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये
चयस्त्रिंश्च वर्गः ॥ ६३ ॥

एकादशीमृत्तमाह त्वामभ इति । हे अमे, त्वां प्रथमं पुरा देवा
आयवे, आयोर्मनुष्यरूपस्य नज्जवस्य एतद्वामकराजविश्वेषस्य आयुं
मनुष्यरूपं विश्पतिं सेनापतिं अक्षयवन् छतवन्तः, तथा मनुवस्य मनोः

११२१ त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मधोनो रक्ष
तन्वस्त्र वन्द्य । त्राता तोकस्य तनये गवामस्य-
निमेषं रक्षमाणस्तव व्रते ॥

इतां एतद्वामधेयाम्भुलों शासनों धर्मोपदेशकर्त्ता' अक्षरवन् कृतवन्नः, तथाच तैत्तिरीयैरात्मायते, इडा वै मानवी यज्ञानुकाशिन्यासीदिति । वाज्ञसनेयिनोऽप्येवमामनन्ति प्रयाजानूयाजानां मध्ये मामवक्त्वय मया सर्वानवाश्यसि कामानिति सामनुभवशादिति । यत् यदा ममकास्य मदीयस्य हिरण्यस्त्रूपसम्बन्धिनो यः पिताङ्गिरात्मस्य पितुः पुलो जायते, तदानों हैं अमे, त्वमेव पुत्ररूप आसीरिति श्रेष्ठः । आयवे, वधर्थे चतुर्थी वक्तव्येति वार्तिकेन चतुर्थी । नज्जवस्य, नह-वन्धने, नहिकलिहन्यर्त्तिलसिभ्य उषजिव्यैरादिकास्त्रवेण उषच्चप्रवायः, रुषादित्वादाद्युदात्त्वं । विष्पतिं, परादिश्कन्दसि बज्जलं (पां ६।२। १६६।) इत्युत्तरपदाद्युदात्त्वं । मनुषस्य, * मनोर्जातावच्यतौ षुक्तच (पां ४।१।१६१।) इति मनोरूपप्रवायः, षुगागमस्य, आदिवृद्धौ प्राप्तायां सत्यां, सर्वे विधयश्कन्दसि विकल्पन्त इति परिभाषया बाङ्गलकादृद्यु-भावः, पूर्वपदाद्युदात्त्वं । शासनों, शिष्यतेऽनयेति शासनो, करणाधिकरण्योऽस्मि (पां ३।१।११७।) इति करणे ल्युट्, टिष्ठाण्यज्ज्वल्यस उद्भूत् (पां ४।१।१५।) इति डोप, जित्वरेणाद्युदात्त्वं । ममकास्य, मम-दमित्यर्थं, तस्येदं (पां ४।१।१२०।) इत्यग्नि छते, तवकममकावेक-वचने (पां ४।१।३।) इत्यसम्भव्यस्य ममकादेशः, सज्जापूर्वको विधि-रनिय इति परिभाषया लङ्घभावः, अत्ययेनाद्युदात्त्वं ॥ ११ ॥

दादशीमृच्छमाह त्वं नो अम इति । है वन्द्य वन्दनोयामे देव, त्वं, तव पायुभिर्मधीयैः पालनैर्मधोनो धनयुक्तान् नोऽमान् रक्ष, तथा तन्वस्त्र तन्यः पुत्रदेहानपि रक्ष, तोकस्यास्यास्मदीयपुत्रस्य यस्तनयोऽस्मत्यैरादिस्तव व्रते त्वदीये कर्मणि अनिमेषं निरन्तरं रक्षमायः सावधानो वर्तते, तस्मिन् या गावः सन्ति तासां गवां चाता रक्षकोऽसि, ईद्वशस्य तवास्मदक्षये किमु वक्ष्यमित्यर्थः । मघोनः,

* मनोर्जिदित्युपच निलादाद्युदात्त्वं, संकां । मनोर्जिदित्युपच बाङ्गलकादृद्युभावः पूर्वपदाद्युदात्त्वं, सं । उक्तावपेष्यपदसिद्धिः पाशिविश्वाता ।

११३। त्वमग्ने यज्यवे पायुरक्षरोऽनिषद्गःय चतुरक्ष
इध्यसे । यो रातहयोऽवृकाय धायसे कीरेचिन्मन्त्रं
मनसा वनोषि तं ॥

शसि, श्रव्युवमधोनामतद्विते (पां ६। ४। १३३।) इति सम्बसारत्वं ।
तन्वः, सुपां सुपो भवन्तीति वक्तव्यमिति वाच्चिकेन शसो जसादेशः ।
प्रथमयोः पूर्वसर्वाणि (पां ६। १। १०१।) इति पूर्वसर्वाणिदोर्धस्य,
दीर्घाङ्गसि च (पां ६। १। १०५।) इति प्रतिवेष्धः, उदात्तस्त्रित-
योर्यणः खरितोऽनुदात्तस्य (पां ८। १। १४।) इत्यादिना खरितत्वं,
शसि हि, उदात्तयणो इत्यूर्वात् (पां ६। १। १७४।) इति बिभक्त्यु-
दात्तत्वं स्यात् ॥ १२ ॥

चयोदशीमूर्च्छमाह त्वमसे यज्यव इति । हे अग्ने, त्वं यज्यवे यज्यो-
र्यजमानस्य पावुः प्रालकः, अन्तरः समीपवर्ती सन्, अनिषद्गःय
इत्योभिरसम्बन्धाय यज्ञाय चतुरक्षः दिक्चतुष्टयेऽपि इन्द्रियस्थानी-
यज्ञालायक्त इध्यसे दीप्त्यसे, अवृकाय अहिंसकाय धायसे पोषकाय
तुभ्यं, रातहयो दत्तहविर्यो यजमानोऽस्ति, कीरेचित् स्तेतुरेव सतस्तस्य
सम्बन्धिनं मन्त्रं तदीयस्तोचरूपं, मनसा तदीयेन चित्तैन, वनोषि
याचसि । यज्यवे, यज्ञमनिषुभिर्दसिजनिष्ठो युच्च इत्यौशादिक
युच्चप्रत्ययः, वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं । पायुः, क्ववपाजिमिल्लिदिक्षाधि-
शूभ्य उण् इत्यौशादिक उण्णप्रत्ययः, आतोयुक्तिंश्चतोः (पां ३। ३।
१२८।) इति युगागमः । अनिषद्गःय, वज्रं सङ्गे, न विद्यते सङ्गो यस्तेति
वज्रीहै, न असुभ्यां (पां ६। २। १७२।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं ।
चतुरक्षः, चत्वार्यच्छीणि ज्वालारूपाणि यस्यासौ चतुरक्षः । वज्रीहै,
सक्षयूक्षणोः खाङ्गात्पद्य (पां ५। ४। ११३।) इति समाप्तानः वज्र-
प्रत्ययः, चित्तादन्तोदात्तत्वं । धायसे, वहिहाधाभ्यश्कन्दसीत्यौशादिको
उष्टुन् प्रत्ययः, गादिवनुष्टुतेः, आतोयुक्तिंश्चतोः (पां ३। ३। १९८।)
इति युगागमः । कीरेः, क्षत संश्वर्दे, अस्तात् एत्नादच इत्यौशादिक
इप्रत्यये, गालोपे, धातोरक्ष्यलोपश्कान्दसः । मन्त्रं, मन्त्रिं गुप्तभाषणे,
प्रचार्यच्छ, वृषादिषु पाठादाद्युदात्तत्वं । वनोषि, वनु याचने, तवा-
दिष्ट्यच्छ उः (पां ३। ३। ७६।) इत्युप्रत्ययः, प्रत्ययस्तः ॥ १३ ॥

११४। त्वमग्नु उरुशंसाय वाघते स्पाहं यद्रेवणः परमं
वनोषि तत् । आधस्य चित्प्रमतिरुच्यसे पिता
प्र पाकं शास्सि प्र दिशो विदुष्टरः ॥

चतुर्दशीमृच्छमाह त्वमग्ने उरुशंसायेति । इ अग्ने, त्वं उरुशंसाय
वज्ञभिः स्तोतव्याय वाघते चत्त्विजे, तदुपकारार्थं स्पाहं स्पृहशीयं
परममुक्तमं यज्ञेक्यो धनमस्ति, तद्वनं वनोषि अनुष्टाता लभतामिति
कामयसे, तथा त्वं आधस्य चित् सर्वतो धारणीयस्य दुर्बलस्य यज-
मानस्यापि प्रमतिः प्रकृष्टबृद्धियुक्तः पिता पालक इत्यभिज्ञैरुच्यसे,
तथा विदुष्टरेऽुतिशयेनाभिज्ञस्त्वं पाकं शिर्शु, पोतः पाकोऽुर्भको
डिभ्म इत्यभिधानात्, यास्त्रोऽप्यवमाह पाकः पक्षत्वा भवति, तथाविधं
यजमानं प्रशास्ति प्रकर्षेणानुशिष्टं करोषि, तथा दिशः प्राचादिक्षाः
प्रशास्ति त्वदीयशासनाभावे अनुष्टाहणां विभ्रमः स्यात्, तथाच
अृयते, देवा वै देवं यजनमध्यवसाय दिशो न प्राजानन्निति सम्भमो
दक्षिणदिग्मोऽुभिनानिवर्तते । तदपि तथैवास्त्रात्, पश्चां स्त्रियोऽस्त्र-
चीमेव तथा दिशं प्राजानन्निना दक्षिणां सोमेन प्रतीचों सविच्छेदीची-
मिति । ऐतरेयिणापि तथैवास्त्रात्, अथो एतं वरमवृणीत मयैव प्राची-
न्दिशम्बाजानन्निना दक्षिणामिति । उरुशंसाय, शंसु रुती, शस्यत
इति शंसः, कर्मणि घञ्, जित्वरेणाद्युदात्तत्वं, द्वादुत्तरपदप्रकृतिखर-
त्वेन स एव शिष्यते । स्पाहं, स्पृहासम्बन्धि, तस्येदं (पां ४। ३।
१२०।) इत्याग्नप्रत्ययः । रेक्णः, रिचिर् विरेचने, रिचेद्यनेविचेत्याग-
दिकोऽुस्त्रन्प्रत्ययः, चकारात्प्रत्ययस्य नुडागमः, चजोःकुधिण्यतेः (पां
७। १। ५२।) इति कुलं । आधस्य, ध्रै ट्रौ, आत्मेषापसर्गं (पां ६।
१। १६।) इति कप्रत्ययः, चादेच उपदेशे शिष्यते (पां ६। १। ४५।)
इत्यात्मं । श्रास्ति, श्रास अनुशिष्टौ, अदादिवाच्यपो लुक, सियः
पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्तरः, पाकस्त्र प्रशास्त्रीति, अच चार्थो गम्यते, अतः,
चादिलोप्ये विभाषा (पां ८। १। ६३।) इति प्रथमा तिङ्ग्विभक्ति
र्व निहन्यते । विदुष्टरः, विद्वच्छ्वदात्तरपि, अयस्मयादीनि कृन्दसि
(पां १। ४। १०।) इति भसञ्जायां, वसोः सम्पारणं (पां ६। ४।
११।) इति सम्पारणं, परपूर्वत्वं, श्रासि वसि घसीनाम् (पां ८।

११५१ त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परि-
पासि विश्रुतः । स्वादुक्षमा यो वसतौ स्योनकृज्जी-
वयाजं यजते सोमपा दिवः ॥ ३४ ॥

३।६०।) इति षष्ठं, तस्यः पित्त्वादनुदात्तत्वे वसोः खरेष्योकार
उदात्तः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीम्टचमाह त्वमसे प्रयतदक्षिणमिति । हे अग्ने, त्वं प्रयत-
दक्षिणं येन यजमानेन कृत्विग्न्यो दक्षिणा दत्ता, तादृशं नरं पुरुषं
यजमानं, विश्रुतः सर्वतः, परिपासि सम्यक् पालयसि, तत्र दृष्टान्तः,
स्यूतं निष्क्रिदत्तेन सूचीभिः सम्यज्ञिष्यादितं वर्मेव, यथा कवचं गुच्छे
पालयति तदृष्ट । स्वादुक्षमा स्वादुक्षमान्, वसतौ निवासभूते स्वगृहे,
स्योनकृत् अतिथीनां सुखकारी यो यजमानो जीवयाजं जीवयजन-
सहितं यज्ञं, यदा जीवनिष्याद्यं वज्ञं यजते अनुतिष्ठति, स यज-
मानो दिवः खर्गस्योपमा दृष्टान्तो भवति, यथा खर्गेऽनुष्टुप्त्वा
सुखयति, तथा त्वमप्युत्तिगादीनिवर्थः । स्यूतं, षष्ठु तन्तुसन्ताने, निष्ठा
(पां ३।२।१०२।) इति क्तः, यस्य विभाषा (पां ७।२।१५।) इति इट्प्रतिषेधः, क्लूः शूदनुनासिके च (पां ६।४।१६।) इति
वकासस्य ऊठारेशः । स्वादून् च्छदतीति स्वादुक्षमा, च्छदतिर्दत्तिकर्मा,
अन्येष्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।२।७५।) इति मनिन्, निष्वादाद्य-
दात्तत्वे च्छुत्तरपदप्रकृतिस्तरत्वं बज्जवीहै व्याययेन । जीवयाजं,
जीवाद्विज इच्यन्ते दक्षिणाभिः पूज्यन्त इत्यधिकरणे चज्,
कुत्वाभावश्वान्दसः, यदा जीवैः पशुभिर्योजनं जीवयाजः, याजयते-
र्घञ्, येरनिठि (पां ६।४।५१।) इति शिलोपस्य, अचः परस्मिन्
(पां १।९।५७।) इति स्यानिवद्वावात्, चजोःकुषिष्यतेऽः
(पां ७।१।५२।) इति कुत्वाभावः, याधादिस्तरेष्योत्तरपदान्तो-
दात्तत्वं । सोमपा, सोऽुचि लोप्ये चेत् पादमूरणं (पां ६।१।१३४।) इति संहितायां सोर्णोपः । दिवः, ऊठिदं (पां ६।१।१३१।) इति विभक्तेदात्तत्वं ॥ १५ ॥ इति प्रथमस्य दितीवै चतुर्ञिंश्च
वर्गः ॥ ६० ॥

१९६। इमामग्ने शरणिं भीमृषो न इममध्यानं यम-
गाम दूरात् । आपि: पिता प्रमतिः सोम्यानां
भृमिरस्यृषिकृन्मत्यीनां ॥

१९७। मनुष्यदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत्सदने
पूर्ववच्छुचे । अच्छ यात्यावहा देवं जनमासादय
बहिर्षि यक्षि च प्रियं ॥

इमामम् इत्यनया अनाहितामिरार्विज्यं द्वात्वा स्वामावाङ्गतिं
जुङ्गयत्, कृत्विजो दृशीतेति खण्डे एवमनाहितामिर्गृह्य इमामचे
शरणिं भीमृषो न इति स्फुचितं, तामेतां स्फुक्ते धोडशीमृचमाह इमा-
मम इति । ऐ अमे, त्वं नोऽस्मात्मन्यनिनेमिमामिदानों निव्यादितां
शरणिं हिंसां ब्रतलोपरूपां, भीमृषः च्छमस्त, तथामिहोत्रादिरूपां
त्वदीयसेवां परिव्यज्य दूराद्वूरदेशं यमिममध्यानमगाम गतवन्त-
स्तमपि च्छमस्तेति शेषः । सोम्यानां, सोमार्हाण्यामनुषाद्वृणां भर्त्यानां
त्वमाप्यादिगुण्युक्तोऽसि, आपि: प्रापणोयः, पिता पालकः, प्रमतिः
प्रकृष्टमननयंक्तः, भृमिर्भासकः कर्मनिर्वाहक इत्यर्थः, कृषिकृदर्शन-
कारो अनुजिष्ठक्त्या प्रवक्त्रो भवसीवर्थः । शरणिं, षट् हिंसायामि-
त्वस्मादैग्न्यादिकोऽनिः प्रवययः । भीमृषः, मृष तितिक्षायां, अस्मासौ-
चडि गुणे प्राप्ते, नित्यं छन्दसि (पां ७ । ४ । ८ ।) इत्युपधाकृकारस्य
भृकारादेशः, शिलोपे द्विर्भावह्लादीषेषोरदत्तसन्वद्वावेत्वदीर्घ-
त्वानि, तिक्कुतिङ्गः (पां ८ । १ । २८ ।) इति निघातः । अगाम, इण्ण-
गतै, इण्णा गा लुडि (पां २ । ४ । ४५ ।) इति गादेशः, गातिस्थाषु-
पाभूष्यः (पां २ । ७ । ७७ ।) इति सिचो लुक, अडागम उदात्तः ।
भृमिः, भृम अनवस्थाने, भमे: सम्यसारणाद्वैत्यागादिक इन्प्रत्ययः,
सम्यसारणे परमूर्वत्वं, इगुपधात् किदिव्यनुवृत्तेः, किञ्चाद्वृणप्रतिषेधः,
नित्यादाद्युदात्तत्वं ॥ १६ ॥

समदशीमृचमाह मनुष्यदम इति । ऐ शुचे शुद्धियुक्ताङ्गिरोऽङ्गनशील
इविरानयनाय तत्र तत्र गमनशीलामे, अच्छ आभिमुख्येन, सदने देव-
यजनदेशे याहि गच्छ, तत्र चत्वारो दृष्टान्ताः, मनुष्यत्, यथा मनु-

१ १८ १ एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृथस्व शक्ती वा यते
चक्रमा विदा वा । उत प्रणेष्ठभिवस्यो अस्मान्तरं
नः सृज सुभत्या वाजवत्या ॥ ३५ ॥

रनुष्टानदेशे गच्छति, अङ्गिरस्त्, यथा चाङ्गिरा गच्छति, यथा तिवत्,
यथा यथातिर्नाम राजा गच्छति, पूर्ववदन्ये च, पूर्वपुरुषा यथा
गच्छन्ति, अथवा, मन्वादीनां यज्ञे यथा त्वं गच्छति तदत् । गत्वा च
दैव्यं देवतासमूहरूपं जग्मावह, अस्मिन् कर्मणानय, आनीय
बर्हिषि आखीर्यदर्भे आसादय तान्देवानुपवेशय, उपवेश च प्रिय-
मभीष्ट इवर्यक्ति च देहि । मनुष्वत्, तेन तुल्यं क्रियाचेदितः (पां ५ ।
१ । १५) इति प्रथमार्थे वतिः, तत्र तस्येव (पां ५ । १ । १६) ।
इति षष्ठ्यर्थे वा वतिः, अयस्यादित्येन भत्वाद्वायभावः । प्रथयस्तः,
एवमङ्गिरस्तिलादिषु । वह, द्यौचोत्तरक्षिणः (पां ६ । ३ । १६५) ।
इति संहितायान्दीर्घः । यक्ति, लोटि, बड्डलं कृन्दसीति शपो लुक्,
सेह्यपिच्च (पां ३ । ४ । ८७) । इति सेह्यरभावश्कान्दसः, षष्ठ्यक्त्वे ॥ १७ ॥

सामिच्यने क्रतौ उखासमरणीयायामिष्टौ अन्नेर्वस्त्वस्यतः पुरो
उनुवाक्या एतेनाम इत्येवा, । दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्टेति खण्डे एते-
नामे ब्रह्मणा नावृथस्त्र ब्रह्म च ते जातवेदो नमस्तेति सूचितं, तामेता
सूक्ष्मेऽलादशीमृचमाह एतेनामे ब्रह्मणेति । इते अभे, एतेनास्मत्येतिन
ब्रह्मणा मन्त्रेण वावृथस्त्र अभिष्टज्ञो भव, शक्ती वा, विदा वा, अस्मदी-
यप्रकृत्या चास्मदीयज्ञानेन च, ते सब, यत् स्तोत्रं, चक्रम वर्यं ज्ञातवक्त्वः,
एतेन ब्रह्मणेति पूर्वत्रान्वयः । उत अपि च, अस्मान् अनुष्टात्मन्,
अभिवस्यो वस्त्रमत्तरत्वलक्षणं अद्यः, प्रयोगि प्रकर्षेण प्रापयसि, नोऽस्मान्,
वाजवत्या प्रभूतान्नयुक्त्या, सुमत्या अनुष्टानविषयया शोभनुज्ञा,
संष्टज संयोजय । वावृथस्त्र, वृथु वृद्धौ, षोडाशामः, बड्डलं कृन्दसीति
शपः स्तुः, दिर्मावहलादिशेषोरदत्तानि, अभ्यासस्य संहितायां दीर्घश्का-
न्दसः । शक्ती, शकु शक्ती, क्षिण, सुपां सुकु (पां ७ । १ । १६) । इत्या-
दिना दृतीयायाः पूर्वसर्वर्दीर्घत्वं, क्षिणो नित्यादाद्युदात्तत्वं । विदा,
सावेकाचः (पां ६ । १ । १६८) । इत्यादिना दृतीयाया उदात्तत्वं ।
अेषि, गीज् प्रापयो, बड्डलं कृन्दसीति शपो लुक्, उपसर्मादसमाक्षेत्रपि

द्वाचिंशत्सूतं ।

१११ इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचं यानि चकार
प्रथमानि वज्री । अहन्नहिमन्वपस्ततर्द प्रवक्षणा
अभिनत्पर्वतानां ॥

गोपदेशस्य (पां ८ । ४ । १४ ।) इति यत्तं । सुमत्या, मनधातोः क्षिण
प्रत्ययः, मन्त्रिक्षम्याख्यात (पां ६ । २ । १५१ ।) इत्यादिनोक्तश्चयदा-
त्तोदात्तत्वं प्रथमाध्याये प्रपञ्चितं, उदात्तयोऽल्पवूर्वात् (पां ६ । १ ।
१७४ ।) इति विभक्तेऽदात्तत्वं ॥ १८ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये पञ्च-
विंश्चोद्ग्रामः ॥

इन्द्रस्य नु वीर्याणीति पञ्चदशर्षे सूक्तं, अङ्गिरसो विरखस्तूप ऋषिः,
चित्त्युक्त्यन्द इच्छो देवता, इन्द्रस्य पञ्चोनेत्यनुक्रमणिका, अग्निष्ठोमे माथ-
न्दिग्सवने निष्कोवल्यशस्ते इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति निविज्ञानी-
यसूक्तं । निष्कोवल्यस्योत्तम्येह इन्द्रस्य नु वीर्याणीतेतस्मिन्नैन्द्री निविदन्द-
धादिति । विषुवव्यपि सस्मिन् शस्ते एतदिनियुक्तं, विषुवान्दिवा कीर्त्य
इति खण्डे सूक्तिं इन्द्रस्य नु वीर्याणीतेतस्मिन्नैन्द्री निविदं शस्तेति ।
महाब्रते निष्कोवल्येऽप्यतदेव विनियुक्तं । रायन्तरो दक्षिणः पक्ष इति
खण्डे चतुर्थः द्वतीः षहृष्टतोः करोतीन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति ।
तत्र प्रथमामृतचमाह इन्द्रस्य न्विति । वच्ची वच्युक्तेन्द्रः, प्रथमानि पूर्व-
सिङ्गानि यानि मुख्यानि, वीर्याणि पराक्रमयुक्तानि कर्माणि चकार,
अस्येन्द्रस्य, तानि वीर्याणि, नु त्रिप्रं, प्रवोचं प्रव्रवीमि, कानि वीर्याणि,
तदुच्यते, अर्हिं मेर्वं अहन् इतवान्, तदेतदेकमीर्यं । अनु पञ्चात,
अपि ज्ञानि ततर्द हिंसितवान्, भूमौ पातितवानिवर्थः, इदं द्वितीयं
वीर्यं । पर्वतानां पर्वतसम्बन्धिनीः, वक्षाणाः प्रवहनशीला नदीः, प्राभिनत,
भिन्नवान्, शूलहयसङ्खर्षयोनं प्रवाहितवानिवर्थः, इदं द्वितीयं वीर्यं ।
सर्वमुक्तश्चापि नष्टव्यं । वीर्याणि, शूर वीर विकान्तौ, ग्यन्तात्, अचो
यत् (पां ६ । १ । ६७ ।) इति यत् प्रत्ययः, येरनिटि (पां ६ । ४ ।
५१ ।) इति किलोपः, तिक्ष्वरितं (पां ६ । १ । १ । १८५ ।) इति
खस्तित्वं, यतोऽनावः (पां ६ । १ । २१६ ।) इत्याद्युदात्तत्वं न
भवति, आद्युदात्तत्वे हि तु शब्देन वज्रीहै, आद्युदात्तं द्वाच् कृदसि

१२१ अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वर्यं
ततक्षा । वाश्रा इव धेनवः स्यन्दभाना अंजः समुद्र-
मवजग्मुरापः ॥

(पां ६।१२।११६।) इवनेनैवेत्तरपदाद्युदात्तस्य सिङ्गलात्, वीरवी-
र्णीच (पां ६।२।१२०।) इति पुनर्लिङ्गानमनर्थकं स्यात्, अतो
उवगम्यते यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं वोरशब्देन प्रवर्त्तत इति, अतः
परिशेषात् तित्वरितमिति प्रत्ययस्य स्त्रितत्वमेव, चकारेण खित्वरेण
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । वोचं, अस्यतिवक्तिखातिभ्योऽङ्ग (पां ६।
१।५२।) इति च्छ्रेरडादेशः, वज्रं कन्दस्यमाद्योगेऽपि (पां ६।४।
७५।) इवडभावः, यद्यत्योगादनिघातः । अहन्, इन्हिंसागत्योः,
इन्नेर्लिङ्गि, अडागमे, लडलिंबादेशे, इतस्य (पां ६।४।१००।) इति
इकारलोपे, इलज्जाभ्योदीर्घात्युतिस्यप्रकाशन् (पां ६।१।६८।)
इति तकारलोपः । अहिं, अाङ्गूर्वाङ्गन्तः, अाडि अिहनिभ्यां क्रस-
चेत्योगादिक इग्नप्रत्ययः, अाडोङ्गस्तत्वस्य, वातेर्दिच्च, समाने ख्यस्तो-
दात्त इत्योगादिकसूचाभ्यां डिलं, पूर्वपदोदात्तस्यानुकृत्यते, ततस्तिलोपे
पूर्वपदस्योदात्तत्वं । ततर्द, ऊटदिर् इन्सानादरयोः, तिरुंतिङ्गः (पां
८।१।२८।) इति निघातः ॥ १ ॥

हितोयाम्बन्धमाह अहन्हिमिति । पर्वते, शिश्रियाणं आश्रितं,
अहिं भेदं, अहन् इतवान्, अस्मै इन्द्राय, स्वर्यं सचु प्रेरणीयं, यदा,
शब्दलोयं स्तुत्यं, तदा विश्वकर्मा, वर्णं, ततक्ष अहृतवान्, तेन वचेण
मेघे भिन्ने सति, स्यन्दभानाः प्रस्तवण्युक्ता आपः, समुद्रं, अंजः सम्बद्ध-
अवजग्मः प्राप्ताः, तत्र दृष्टान्तः, वाश्रा इव धेनवः, वत्वं प्रति इन्द्रा-
रवंपेता धेनव इव, यथा धेनवः सहसा वत्सगृहे गच्छति तंहत् ।
शिश्रियाणं, अिष्ठ सेवायाः, लिङ्गः कानच, दिर्भावहलादिश्चेवेष्टा-
देशाः, चितः (पां ६।१।१६३।) इवनोदात्तत्वं । स्वर्यं, ऋ गतौ,
अस्मात्पूर्वात्, ऋहलोर्यत् (पां ६।१।१२४।) इति ग्यत्,
सञ्ज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति इत्यभावः, यदा स्त्र शब्दोपतापयो-
रित्वस्त्रात् ग्यति पूर्ववद्युज्ञभावः, तित्वरितं (पां ६।१।१८५।) इति
स्त्रितत्वं । वाश्राः, वाशनत इति वाश्राः, वाश्र शब्दे, स्फायितवैः

१३१ वृषायमाणोऽवृणीत सोमं त्रिकदुकेष्पिबत्सु-
तस्य । आ सायकं मध्यवादत् वज्रमहन्नेनं प्रथ-
मजामहीनां ॥

१४१ यदिन्द्राहन्प्रथमजामहीनामान्मायिनामभिनाः
प्रोत मायाः । आत्सूर्य जनयन्द्यामुषासं तादीत्रा
शत्रुं न किला विवित्से ॥

मायैश्वादिको रक्षप्रत्ययः । जग्मुः, उसि, गमहन् । (पां ६।४।
६८।) इत्यादिनोपधालोपः ॥ २ ॥

द्वतीयामृतमाह वृषायमाण इति । वृष इव आचरत्रिकः, सोमं,
अहम्योत्त शतवान्, त्रिकदुकेषु च्योतिष्ठोम गोष्ठोम आयुषोम इत्ये-
तद्वामकास्त्रयो यागास्त्रिकदुकात्यन्ते, तेषु सुतस्य अभिषुतस्य, सोमं
सेमस्यांशं, अपिबत् पीतवान् । मध्यवा धनवानिकः, सायकं वर्चं,
आदत्त खोक्तवान्, तेन वचेण अहीनां मेवानां मध्ये, प्रथमजां
प्रथमोत्पन्नं एनं मेघं, अहन् इतवान् । वृषायमाणः, द्वृष इव आचरन्,
कर्तुः क्षणुसंस्तोपस्थ (पां ३।१।११।) इति क्षणप्रत्ययः, अक्षत्सार्व-
धातुकयोर्दीर्घिः (पां ७।४।२५।) इतिदीर्घिः, अदुपदेशाद्वातोरन्तो-
दात्तत्वे क्षणन्ताद्वातोरन्तोदात्तत्वे । सायकं, विज् बन्धने, सिनेसोति
सायकः, गवुल्, लित्खरेशाद्युदात्तत्वे । प्रथमजां, प्रथमं जायत इति
प्रथमजाः, जन सन खनक्रमगमोविट् (पां ६।२।६७।) इति विट्-
प्रत्ययः, विष्णोरनुनासिकस्यात् (पां ६।४।४१।) इत्यात्म ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृतमाह यदिन्द्रेति । उत अपिच, हे इन्द्र, यत् यदा,
अहीनां मेवानां, प्रथमजां प्रथमोत्पन्नं मेघं, आहन् इतवानसि, आत्
तदगत्तरं, मायिनां मायोपेतानां असुराणां सम्बन्धिनीर्मायाः,
प्रामिनाः प्रकर्षेण नाशितवानसि । आत् अनन्तरं, स्तूर्यं, उषासं उषः
काणं, आमाकाशस्त्रं, जनयन्त्रत्यादयन्, आवरकमेघनिवारयेन प्रकाश-
यन् वर्त्तसे । तादीला तदार्थो, आवरकान्वकाराभावात् इत्रुं घातकं
वैरिणां, न विवित्से किल, त्वं न खब्बवान् खलु । अहन्, इन्तेर्कंडि
अडागमे, अडस्त्रियि, इतस्थ (पां ६।४।१००।) इति इकारसोये,

१४१ अहन्वृत्रं वृत्ततरं यंसमिन्द्रो वज्रेण महता
 वधेन । स्वन्धांसीव कुलिशेनाविवृक्णाहिःशयत
 उपपृक् पृथिव्याः ॥ ३६ ॥

इत्याभ्यो दीर्घात्मुतिस्थापत्तं इत् (पां ६ । १ । ६८ ।) इति तत्कार-
कोपः, अडागम उदाचः, यद्वृत्तयोगादनिवातः । मायिनां, माया-
प्रवृत्तस्य त्रीज्ञादिषु याठात्, त्रीज्ञादिभ्युः (पां ५ । २ । ११६ ।) इति
मत्वर्थीय इनिः । अमिनाः, मीष् हिंसायां, क्रैयादिकः, मोनातेनि-
गमे (पां ७ । ३ । ८१ ।) इति छस्त्रं । तादीला, तदानीमित्यस्य
पृष्ठोदरादित्यादर्शविपर्ययः । किल, निपातस्य च (पां ६ । ६८ । १६ ।)
इति दीर्घत्वं । विवित्से, विद्युत् लाभे, क्रादिनियमप्राप्त इट् व्यव्ययेन
न भवति ॥ ८ ॥

पञ्चमीमृत्युमाह अहन्तुचमिति । अयमित्रो, वचेण, महाता वधेन
वचेण सम्यादितो यो महान् वधक्षेन वचेण, उच्तरं अतिशयेन
कोकानामावरकं अन्यकाररूपं, यदा, उचैरावरणैः सर्वान् शत्रूतररतं,
सं उचं एतद्वामकं अस्त्रं, व्यंसं विगतांसं, किञ्चकार्ड्यथा भवति तथा
अहन् इतवान् । अस्त्वद्देव दृष्टान्तः, कुलिशेन कुटारेण आविवृक्षाणा
विशेषतश्चिन्नानि खन्दांसीव, यथा उच्चरुक्त्याश्चिन्ना भवन्ति तदस्,
तथा सति, अहिर्वृचः, पृथिव्याः पृथिव्युपरि, उपपृक् सामीयेन
सम्पृक्षः, श्यते श्यमङ्गरेति, किञ्चकारुद्धमौ पतनीर्थयः । उच्तरं,
हतु वर्तने, रथायितव्यादिना भावे चैत्यादिक रक्षप्रत्ययाने
हृष्टश्चदः, उचेणावरणैः सर्वं तरतीति उच्तरः, तरते: पचाद्यच्,
परादिष्कन्दसि बङ्गलं (पां ६। २। १६६।) इत्युपरपदान्तोदात्तत्वं,
तरपि तु अवयेन । व्यंसं, बङ्गवीरै पूर्वपदप्रकातिखरते प्राप्ते, उदात्तस-
रितयोर्थयः खरितोनुदात्तस्य (पां ८। १। ४।) इति खरितवतं,
वधेन, इत्यस्ववधः (पां ६। ३। ७६।) इति भावे अप्य, तत्प्रियो-
गेन भातीवधादेशः, स चान्तोदातः, अन्यस्याकारस्य, अतो लोपः (पां
६। ४। ४८।) इति लोपे, उदात्तनिविलिखरेण प्रवद्यस्योदात्तत्वं ।
विष्णुक्षा, षो व्रस्तु क्षेदने, कर्मणि निर्णार्थं क्षप्रत्ययः, यस्य विभाषा
(पां ७। ३। १५।) इति इटप्रतिषेधः । षोदितव (पां ८। २।

१ ६। अयोङ्गेव दुर्मद आ हि जुह्वे महावीरं तु वि-
वाधमृजीषं । नातारीदस्य समृतिं वधानां सं
रुजानाः पिपिष इन्द्रशत्रुः ॥

४।) इति परत्वादिष्ठानत्वं, ततो, व्रस्त्वाभृत्यज्ञन्तजः (पां ८ ।
२ । १६ ।) इत्यादिना वत्वे प्राप्ते, निष्ठादेश्वरत्वत्वरप्रत्ययेत्तिथिव्य-
सिङ्गो वक्षाय इति वानिंकेन भत्यरत्वाभावात् वत्वं न भवति, कुले
कर्त्तव्ये तदसिङ्गमेवेति, चोः कुः (पां ८ । २ । १० ।) इति कुलं, शेषक-
न्दसि बज्जलं (पां ८ । १ । १० ।) इति शेर्लीपः, गतिरनन्तरः (पां ८ ।
९ । ४७ ।) इति गतेः प्रतित्विश्वरत्वं । श्ययते, बज्जलं कृत्वसि (पां
९ । ४ । ७१ ।) इति शेषो लुगभावः । एथिवाः, उदात्तयो इत्युर्धात्
(पां ८ । १ । १७४ ।) इति विभक्तेऽदात्तत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य
द्वितीये घट्त्विंश्टा वर्गः ॥ ६ ॥

वस्तुमृद्धमाह अयोङ्गेवेति । दुर्मदो दुष्टमदेपितो दर्पयुक्तो वृचः,
अयोङ्गेव योङ्गरहित इव, इन्द्रं आहिजुङ्गे आङ्गवान् खलु, कीटशमिक्कं
महावीरं, गुणेमहान् भृत्याशौर्यापेतं । तुविवाधं वज्जनां वाधकं ।
अङ्गीषं शत्रूगामपार्जकं । असेद्वश्वेष्य सम्बन्धिनो ये शत्रुवधाः
सन्ति तेषां वधानां, समृतिं सङ्कमं नातारीत्, पूर्वाङ्गो दुर्मदत्तरोतुं
नाशकोत् । इन्द्रशत्रुः, इन्द्रः शत्रुर्धातको यस्य शत्रस्य तादृशो वृचः,
इन्द्रेय इतो, नदीषु पतितः सन्, रुजानाः नदीः सम्पिष्ठे सम्बू-
षिष्ठवान्, सर्वान् लोकानादृणतो दृच्छदेहस्य पातेन नदीनां कूलानि,
तत्रयं पाषाणादिकव्य चूर्णीभूतमित्यर्थः । अयोङ्गेव, न विद्यते
योङ्गाद्येति बज्जलीहै, न असुभ्यां (पां ८ । २ । १७२ ।) इत्युत्तर-
पदान्तोऽदात्तत्वं, समासान्तविधेरनिलत्वात्, नद्यतत्त्वं (पां ५ । ४ ।
१५३ ।) इति कवभावः । जुङ्गे, क्रेष्ण स्पर्जायां शब्दे च, अभ्यक्षस्य च
(पां ८ । १ । १३ ।) इति सम्वासारणां, उवडादेश्वाभावश्चान्दसः,
यदा, कृत्वस्युभवथा (पां ३ । ४ । ११७ ।) इति सार्वधातुकसञ्ज्ञायां,
ज्ञ श्रुतोः सार्वधातुके (पां ८ । ४ । ८७ ।) इति यज्ञादेशः, अच-
लक्षणप्रतिपदेत्तदपरिभावया ज्ञानुरोधाङ्गाश्रीयते, इतरथा विश्वा-
जुङ्गानः सप्रतीक इत्यादिषु यज्ञादेशो न स्थान् । न चैवं सन्ति, सातवे

१७ । अपादहस्तो अपृतन्यदिन्दमास्य वज्रमधि
सानौ जघान । वृष्णो वधिः प्रतिमानं बुभूषन्पु-
रुत्रा वृत्रो अशयद्वस्तः ॥

ऊबे वामित्रादावपि तथा स्यादिति वाचं, अनेकाजाभावात्, एतने-
काचोऽसंयोगपूर्वस्य (पां ६।४।२१) इति सूचात्, अनेकाच इति हि
तचानुवर्जते, प्रत्ययस्तरेणान्तोदात्तत्वं । हि च (पां ८।४।१४।) इति
निधातप्रतिवेधः । महावीरं, महांचासौ वीरस्तेति महावीरः,
आक्षमहतः (पां ६।३।४६।) इत्यादिना आत्मं । तु विवाधं, तु वीरं
वज्रं वाधत इति तु विवाधः, बाहू विलोडने, पचाद्यच्, क्षदुपैरपद-
प्रकृतिस्तरत्वं । सम्भिं, तादौचनितिहृत्वौ (पां ६।२।५०।) इति
गतेः प्रकृतिस्तरत्वं । रजानाः, रजो भङ्गे, रजन्ति कूलानीति यात्कः ।
व्यवयेन शान्तं, तु दादिभ्यः शः (पां ३।१।७७।) इति शप्रत्ययः,
तु गमावश्चान्दसः, अदुपदेशाक्षसार्वधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्तरः ।
पिपिधं, पिष्ठु सच्चूर्णने, व्यवयेन लिट्, इन्द्रशशुः, वज्रं ग्रीहै पूर्वपद-
प्रकृतिस्तरत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीमृतमाह अपादहस्त इति । अपात् वचेण छिन्नत्वात् पादद-
हितः, अहस्तो छक्षरहितो दृचः, इन्द्रमुहिश्य, अपृतन्यत् एतनां युज्ञं
ऐच्छत्, दोषाधिक्येन वज्रधा विद्वापि युज्ञं न परिवक्षवानिवर्धः,
अस्य हस्तपादहस्तीनस्य दृचस्य, सानौ पर्वतसानुसदृशे प्रौढळान्वे, अधि
उपरि, वचं आजघान इन्द्र आभिमुख्येन प्रक्षिप्तवान् । अशक्तस्यापि
युज्ञेच्छायां दृष्टान्तः, वधिश्चिद्दमुखः पुरुषः, दृष्णो देतःसेचन-
समर्थस्य पुष्टान्तरस्य प्रतिमानं सादैश्च बुभूषन् प्राप्तुमिच्छन्, यथा
न शक्तोति तद्दद्यमिति शेषः । स दृचः, पुरुषां वज्रव्यवयवेषु, अक्षतः
विविधं त्रिसलाडितः सर्वं, अशयत् भूमै पतितवानिवर्धः । अपात्,
वज्रं ग्रीहै पादशब्दस्यान्तोपश्चान्दसः । अहस्तः, वज्रं ग्रीहै, गजसुभां
(पां ६।२।१७२।) इत्युत्तरपदेणान्तोदात्तत्वं अपृतन्यत्, सुप
आत्मनः वज्रं (पां ३।१।८।) इति अश्चप्रत्ययः, अश्चवरपृतन्यत-
र्जिष्योपः (पां ७।४।३६।) इति एतनाशब्दसम्बन्धाकारजोपः ।

१८। नदं न भिन्नभमुया शयानं मनोरुहाणा अति-
यन्त्यापः । याच्चिद्वत्रो भहिना पर्यतिष्ठतासामहिः
पत्सुतः शीर्विभूव ॥

बुभूषन्, सनियहुहोऽच (पां० २।७२।) इति इट्प्रतिवेधः ।
पुरुषा, देवममुव्यपुरुषपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बद्धज्ञं (पां० ५।४।
५६।) इति सप्तम्यर्थं त्राप्रत्ययः । अश्यत्, अत्ययेन परस्मैपदं,
बद्धज्ञं क्षन्दस्तोति शपो लुगभावः । अस्तः, असु द्वेषणा इत्यस्तात्कर्मणि
क्षाः, यस्य विभाषा (पां० ७।२।१५।) इति इट्प्रतिवेधः, गतिर-
नक्तरः (पां० ६।२।४६।) इति गतेः प्रकृतिस्तरत्वं, संहितायां,
उदात्तस्त्रितयोर्याः स्त्रितोऽनुदात्तस्य (पां० ८।२।४।) इति पर-
स्यानुदात्तस्य स्त्रितत्वं ॥ ७ ॥

अष्टमीमष्टमाह नदं नभिन्नमिति । अमुष्यां दृथिव्यां, शयानं पतितं
मृतं दृच्छं, आपो जलानि, अतिथन्ति अतिक्रम्य गच्छन्ति, तत्र दृष्टान्तः,
भिन्नं बद्धधा भिन्नं कूलं नदं न सिन्यमिव, यथा दृष्टिकाले प्रभूता
आपो नदाः कूलं भित्वा अतिक्रम्य गच्छन्ति तदत् । कीदृशा आपः,
मनोरुहाणा गृणाच्चित्तमारोहन्त्यः, पुरा दृच्छे जीवति सति तेन
निरद्वा भेदाः स्थित्वा आपो भूमौ दृष्टा न भवन्ति, तदानों न णां
मानसः खिद्यते, मृते तु दृच्छे निरोधरहिता आपो दृच्छशरीरमुक्तुच्छ
प्रवहन्ति, तदा दृष्टिलाभेन मनुष्यास्तुष्यन्तीत्यर्थः, तदेतदुत्तरार्द्देन
स्पष्टीक्रियते, दृच्छो जीवनदशायां, महिना स्त्रीधेन महिना, याच्चित्
या एव, भेदगता आपः, पर्यतिष्ठत् परिवृत्य स्थितवान्, अहिर्वत्रो
मेघस्तासामपां पत्सुतःशीः, पादस्याधः शयानो बभूव, यद्यप्यां
पादो नास्ति, तथाप्यद्विष्टचस्याभिजङ्गितसत्त्वाद्यादस्याधःशयनमुपय-
द्यते । भिन्नं, भिदेः, रदाभ्यो निष्ठातेऽनः पूर्वस्य च दः (पां० ८।२।४६।)
इति दक्षारस्य नक्तारः । अमुया, सप्तं सुखुक् (पां० ७।२।४६।)
इत्यादिना सप्तम्या याजादेशः । शयानं, शीङः सार्वधातुकगुणे धातो-
डित्वाक्षसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्तरः । रहाणाः, रहवीजजन्मनि
प्रादुर्भावे च, अत्ययेन शानश्, कर्त्तर्विशपि आपे, अत्ययेन शः, अनि-
त्वमागमश्चासनमिति वक्तव्यान्मुमभावः, अदुपदेशाक्षसार्वधातुकान्-

१४१ नीचावया अभवदृतपुत्रेन्द्रो अस्या अव वध-
जिभार । उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीदानुः शये
सहवत्सा न धेनुः ॥

दात्तत्वेन विकरणस्ते प्राप्ते व्यत्ययेन धातुर्लः । महिना, मह-
यजायां, सर्वधातुभ्य इन् इत्योगादिक इन्द्रावयः, व्यत्ययेन विभक्तेवदा-
त्तव्यां । यदा महिना महिना, महश्वस्त्व्य एत्यादिषु पाठात् तस्य
भाव इत्येतमित्यर्थे, एत्यादिभ्य इमनिज्ञा (पां ५ । १ । १२९ ।) इति
विकल्पेन इमनिज्ञ प्रत्ययः । टेः (पां ६ । ४ । १४६ ।) इति टिलोपः ।
चितः (पां ६ । १ । १६३ ।) इत्यनोदात्तत्वं, लंतीयैकवचने षष्ठोवै सति
उदात्तनिवृत्तिस्तरेण तस्योदात्तत्वं, मकारलोपशक्तान्दसः । पत्तुतःशीः,
पादस्याधः शेत इति पत्तुतःशीः, किप् च (पां ८ । २ । ७५ ।) इति
किप्, शस्ति, पद्मोमासः इतिशसन्ध्यवन्देवत्यक्षक्षुद्रुद्वात्तश्वस्प्रभृ-
तिषु (पां ६ । १ । १६३ ।) इति पादश्वस्त्व्य पदादेशः, अस्मिन्दृचे शस्प्र-
भृतिष्विक्षुक्त्वेनात्र प्रभृतिश्वस्त्व्यः प्रकारवचने, तेन शकादोषगोत्र-
आपि दोषग्रादेशो भवतीक्षुक्त्वात्, मध्ये सु इतिश्वृद्वापश्वनश्वान्दसः
यदा पादश्वस्त्व्य सप्तमीवज्ञवचने पदादेशे क्वते, इतदाभ्योऽपि दश्वन्दे
(पां ५ । ३ । १४ ।) इति सप्तव्यर्थे तस्मिन्प्रत्यक्षस्त्व्य लुगभावश्व-
न्दसः ॥ ५ ॥

वमसीस्त्वमाह नीचावया इति । उच्चपुत्रा उच्चः पुत्रो यस्या मातु
सेयं माता उच्चपुत्रा, नीचावया अवमावमाता इता अभवत्, पुत्रं प्रद्वा
रादक्षितुं देहस्योपरि तिरस्त्री पतिसवतोत्तर्यः, तदग्नेमयनिज्ञः
अस्या मातुः, अव अधोभागे, उच्चस्योपरि वधर्हननसाधनमायुधं, अभार
प्रहतवान्, तदानीं, द्वर्मावा उत्तरा उपरिस्थिता आसीत्, पुत्र
पुत्रलु अधरोऽधोभागस्थित आसीत्, सा च दानुदानवी उच्चमाता श्वे
म्बसा श्वयनं क्षतवती, तत्र इष्टान्तः, धेनुर्बोक्तप्रसिद्धा गौः सहवत्सा न
यथा वत्सस्थिता श्वयनश्चदेति तदृत् । नीचावयाः, वेतिर्वादतीति वचे
वायुरौत्रादिको अस्ति प्रत्ययः, अस्तो वयस्यो यस्याः सा नीचावयाः, अव
श्वस्त्रादुचरस्या विभक्तेः, सप्तां सप्तो भवतीति वचनात् लंतीयैकवचना-
देशः, अवः, (पां ६ । ४ । १४६ ।) इत्याकारलोपे, चौ (पां ६ । ३ । १४८ ।

११०। अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये
निहितं शरीरं । वृत्रस्य निष्णं विचरन्त्यापो
दीर्घं तम आशयदिन्दशत्रुः ॥ ३७ ॥

इति दीर्घत्वं, अच्छक्त्वाद्यसर्वनामस्थानं (पां ६ । १ । १७० ।) इति
तस्योदात्तत्वं, समासे लुगभावप्रकान्दसः, बङ्गत्रीहै पूर्वपदप्रकृतिस्थरत्वं,
यद्या, नीचा निष्ठादा वयसो यस्याः सा, पूर्वपदस्य दीर्घशक्त्वान्दसः । वधः,
इन्द्रियेनेति वधः, असुर्नि इन्द्रेवधादेशः, निष्ठादाद्युदात्तत्वं । जभार,
द्वयर्षेभ्यश्क्त्वान्दसीति सूचवार्त्तिकेन भत्वं । स्तुः, वृक्षप्राणगर्भविभोगे,
द्वते गम्भैविमुच्यतीति सूर्याता, क्षिप्तच (पां ८ । २ । ७६ ।) इति क्षिप्त ।
दानुः, दो अवखण्डने, दाभाभ्यानुरित्यागादिको जुः प्रत्ययः, निदित्यपक-
र्वयादाद्युदात्तः । इत्येतत्वं, सोपर्युक्तं आत्मनेपदेषु (पां ७ । १ ।
४१ ।) इति तसोमे, श्रीङ्गसार्वधातुके गुणः (पां ७ । ४ । २१ ।) इति
गुणे अवादेशः ॥ ६ ॥

दशमीमृच्छमाह अतिष्ठन्तीनामिति । वृत्रस्य शरीरं, आपो विच-
रन्ति विशेषेण उपर्याक्रम्य प्रवृत्तिं, कीटशं शरीरं निष्णं निर्नामधेयं,
असुरमध्येन गृह्यत्वात्केनापि न ज्ञायते, एतदेव स्पष्टीक्रियते, काष्ठानाम-
पां मध्ये निहितं निष्ठितं, कीटश्चानां काष्ठानां अतिष्ठन्तीनां अव-
स्थितिरहितानां, अनिवेशनानां स्थानरहितानां, प्रवृत्त्यस्थभावत्वा-
देतासां मनुष्यवद्वक्तापि स्थितिः सम्भवति । इन्द्रशक्तुर्वृत्तो जलमध्ये
शरीरे प्रक्षिप्ते सति, दीर्घं तसो दीर्घनिक्रात्मकं मरणं यथा भवति तथा
आशयत् सर्वतः पतितवान् । अतिष्ठन्तीनां, अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्थरत्वं ।
अनिवेशनानां, निविश्वल्यस्थितिं निवेशनं स्थानं, करणाधिकरणयोर्वा-
(पां ६ । ३ । ११७ ।) इत्यधिकरणे ल्युट्, तत्रहितानां, बङ्गत्रीहै, नज-
सुधां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं । ज्ञानवा स्थिता इति
काष्ठाः एषोदरादिः । निहितं, गतिरनन्तरः (पां ६ । २ । ४६ ।) इति-
गते: प्रकृतिस्थरत्वं । अच यात्कः, अतिष्ठन्तीनां अनिवेशमानानामित्व-
स्थावराणां, काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं मेषः, शरीरं इत्यात्मे: इत्याते-
र्वा दुष्प्रस्तु निष्णं निर्नामं विचरन्ति विजानक्यापो दीर्घं त्रापते

१११ दासपत्रीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः
पणिनेव गावः । अपां विलभिपिहितं यदासी-
दृत्रं जघन्वां अप तद्वार ॥

स्तमस्तनेते राश्यदाश्वेत इन्द्रशश्चुस्तलो रुचो मेघ इति नैवकास्त्रासुर
इत्वैतिहासिका इति ॥१०॥ इति प्रथमस्य द्वितीये सप्तत्रिंशतावर्गः ॥ ३७ ॥

एकादशीमध्यमाह दासपत्रीरहिति । दासपत्रीर्दासो विश्वोऽपश्च-
यमाहेतुर्द्वचः पतिः स्त्रामी यासान्ताः दासपत्रीः, अतश्वविहिगोपाः
अहिर्वचो गोपा रक्षको यासान्ताः, गोपनं नाम स्त्रैर्वन्देन यथा न
प्रवृक्ष्य तथा निरोधनं । एतदेव स्पृश्यकियते, आपो निरुद्धा
अतिष्ठन्निति । तच द्वष्टान्तः, पणिनेव गावः, पणिनामकोऽसुरो गा
अपहृत्व विले श्वापयित्वा विलदारमाच्छाद्य यथा निरुद्धवांस्तथेत्वर्थः ।
अपां यत् विलं प्रवृक्ष्यद्वारं अपिहितं रुचेण निरुद्धं आसीत्, तद्विलं
प्रवृक्ष्यद्वारं, दृत्रं जघन्वान् इतवानिन्द्रः, अपवार अपाहृतमकरोत्,
रुचक्तमपां निरोधं परिहृतवानिन्द्रः । अत्र यास्तः, दासपत्री
र्दासाधिपत्यो दासो दस्यते वृपदासयति कर्मण्यहिगोपा अतिष्ठन्न-
हिना गुप्ता अहिरव्यनादेवन्तरिक्षे उद्यमपीतरो उहिरेतस्मांदेव निर्ज-
सितोपसर्ग आहन्तीति, निरुद्धा आपः पणिनेव गावः, पणिर्बिभ-
भवति, पणिः पणानादशिगत्वयन्ते उनेनेति, अपां विलभिपिहितं यदा-
सीत्, विलं भरं भवति विभर्तः, दृत्रं जघन्वां जघ्निवान्, अप-
तद्वार, तदृचो रुचेतेर्वा वर्ततेर्वा वर्ततेर्वा यदव्योत्तद्वचस्य
रुचत्वमिति विज्ञायते, यदवर्तत तद्वचस्य रुचत्वमिति विज्ञायते,
यदवर्तत तद्वचस्य रुचत्वमिति विज्ञायत इति । दासपत्रीः, दसुः उप-
क्षये, दासयतीति दासो रुचः, पचाद्यच्, चितः (पां ६ । १ । १६३ ।)
इत्वन्तोदासत्वं, दासः पतिर्यासां, विभावासपूर्वस्य (पां ४ । १ ।
१४ ।) इति डीप्, तत्प्रियोगेन इकारस्य नकारः, बङ्गव्रीहै पूर्व-
पदप्रकृतिखरत्वं, यदा दासस्य पालयित्वः, प्रत्यावैश्वर्ये (पां ६ । १ ।
१८ ।) इति पूर्वपदप्रकृतिखरत्वं । अहिगोपाः, गुप्त रक्षणे, गोपाय-
तीति गोपाः, आयादय आर्धधातुके वा (पां ६ । २ । ३१ ।)
इत्वायप्रत्ययः । ततः किम्, अस्मै जोपः (पां ६ । १ । १४ ।) इत्वोपः,

११२। अश्वो वारो अभवस्तदिन्द्र सृके यन्वा प्रत्य-
हन्देव एकः। अजयो गा अजयः शूर सोममवा-
सृजः सत्त्वे सप्त सिन्धून्॥

वेरष्टक्लोपादलिकोपो बलीयानिति परिभाषया पूर्वं यकारलोपः,
नच, अचः परस्मिन्पूर्वविधा (पां १।१।५७।) इति अतो लोपस्य
खानिवस्त्वं, नपदान्तदिर्वचनवरेय सोपय० (पां १।१।५८।) इत्या-
दिना खानिवस्त्वनिषेधात् । अहिंगोपाः, अहिंगीपा यासां पूर्व-
वत्वरः । निरुद्धाः, वधिर् आवरणे, निरार्थकाः, भवस्तथोर्धाधः
(पां ८।२।४०।) इति निष्ठातकारस्य धकारः, गतिरनन्तरः (पां
६।२।४२।) इति गतेः प्रक्षित्वरत्वं । जघन्वान्, इत्येर्लिंगः
कष्टः, अभ्यासात् (पां ७।३।५५।) इत्यभ्यासादुत्तरस्य इत्यारस्य
कुलं । क्रादिनियमप्राप्तस्य इटो, विभाषागमहनविदविशां (पां ७।
२।५८।) इति विकल्पविधानादभावः, संहितायां नकारस्य खत्वा-
नुग्रासिकावुक्ती ॥१॥

इदश्चीमत्यमाह अश्वो वार इति । हे इन्द्र, खके वचे, खको छक
इति वचनांमध्य पठितत्वात् । देवो दीप्यमानः सर्वायुधकुशलः । एको
उद्दिष्टोषो छत्रः, यत् यदा, त्वा त्वां, प्रवृहन् प्रतिकूलत्वेन प्रहृतवान्,
तत् तदाजीं, अश्वो वारः अश्वसम्बन्धी वालोऽभवः, यथा उशस्य वासो
उनायासेन मन्त्रिकादीन् वारयति तदृत् वृत्तमगणयित्वा निराकृतवा-
निरार्थः । किञ्च गाः पश्चिनाऽपहृतात्मजयः जितवान् । हे शूर
श्रौर्ययुक्तेन्द्र, सोमं अजयो जितवान्, तथाच तेतिहीयाः, त्वष्टा इतपूत्र
इत्यस्मिन्द्रुपात्माने समामनन्ति, त्वष्टा इतपूत्रो वीक्रं सोममाहरस्तस्मि-
न्द्रिन्द्र उपहृवमैच्छत तद्वापाङ्गयत पुत्रम्भेदवधीरिति सयज्ज्वेशसङ्गत्वा
प्राप्तहा सोममपिवदिति । सम सिन्धून्, इमम्भे गङ्गे इत्यस्यामृत्यामा-
माता गङ्गायाः समसङ्घका नद्यः सत्त्वे सर्वं प्रवाहरूपेण गच्छु अवा-
सृजः त्वक्तवान्, छन्दोत्तमवाहनिरोधं निराकृतवानिरार्थः । अश्वः,
अन्ते भवः अश्वः, भवेष्टदसि (पां ४।४।११०।) इति यत्, यतो
उनावः (पां ६।१।११३।) इत्याद्युदात्तत्वं, वारयति दंशमग्रका-
निति वारः, पश्चाद्यच्, कपिलकारित्वाक्षत्वविकल्पः, खण्डादित्वादा-

११३ । नास्मै विद्युन् तन्यतुः सिषेध न यां मिहम् ।
किरद्गादुनिं च । इन्द्रस्य यद्युयुधाते अहिष्वेताप
रीभ्यो मधवा विजिग्ये ॥

११४ । अहेर्यीतारं कमपश्य इन्द्र दृदि यते जद्युषो
भीरगच्छत् । नव च यन्नवतिं च स्ववक्त्रीः श्येनो
न भीतो अतरो रजांसि ॥

युद्धात्तत्वं । प्रत्यहन्, यद्गतान्निवं (पां ८ । १ । ६६ ।) इति निष्वात्-
प्रतिषेधः, तिडिचोदात्तवति (पां ८ । १ । ७१ ।) इति गतेष्वनुदा-
त्तत्वं । अजयः, गा इवस्य वाक्यान्तरगतत्वात्तदपेक्षायाऽस्य, तिङ्गुतिङ्गः
(पां ८ । १ । २८ ।) इति निष्वातो न भवति, समाद्वाक्ये निष्वात्-
युद्धदस्तादेशा वक्त्रात् इति वचनात् । सर्तवे, तुमर्थे सेसेनसुसेन्
(पां ३ । ४ । ६ ।) इत्यादिना तवेनप्रत्ययः, निष्वादायुदात्तत्वं ॥ १२ ॥

अयोद्धीमृतमाह नास्मै विद्युदिति । इत्रं निषेद्धं दृचो यान्
विद्युदादीन् मायथा निर्मितवान्, ते सर्वैर्येमं निषेद्धमुद्धक्ताः, सो
युमर्थाऽनेन मन्त्रेणोचते, अस्मै इन्द्रार्थं निर्मिता विद्युत् नासिषेध
इत्रं न प्राप्नोत्, तथा तन्यतुर्गजं यां मिहं सेचनं यां छृष्टिं अकि�-
रत्, दृचो विक्षिप्तवान्, सापि दृष्टिं सिषेध, कादुनिष्व अशनिमिपि
यां दृचः प्रयुक्तवान्, सापि न सिषेध, इन्द्रस्य अहिष्व इन्द्रवचावुभावपि
यत् यदा युधाते युद्धं क्रतवन्तौ, तदानीं विद्युदादयो न प्राप्ना इति
पूर्वत्रात्ययः । उत अपिच मधवा धनवान् इन्द्रः, अपरीभ्योऽपराभ्योऽ
न्यासामपि दृतनिर्मितानां मायानां सकाशात् विजिग्ये विशेषेष
जितवान् । सिषेध, विद्युत्तवान् । मिहं, मिह सेचने, मेहति सिष्वतीति
मिहृष्टिः, किप् च (पां ८ । २ । ७६ ।) इति किप् । अकिरत्, कृ विक्षेपे,
तुदादिभ्यः शः (पां ३ । १ । ७१ ।) इति श प्रत्ययः । अहत इज्ञातेः
(पां ७ । १ । १०० ।) इति इत्यं, अडागम उदात्तः, यद्गतयोगादनिष्वातः ।
युधाते, युध सम्भारे, लिटि प्रत्ययस्तरः । जिग्ये, कि जये, सम्भिटोर्जे
(पां ७ । १ । ६ ।) इति अभ्यासादुत्तरस्य जकारस्य कुत्वं ॥ १३ ॥

अतुर्दृशीमृतमाह अहेष्वाकारमिति । हे इन्द्र, अमृषो दृचं इत-

१ १५ । इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः । सेदु राजा क्षयति वर्षणी-
नामरान् नेभिः परि ता बभूव ॥ ३८ ॥
॥ इति प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

वत्सकव इदि चित्ते यत् यदि भीरगच्छत् इतवानस्तीति बुद्धा
भयमाप्नुयात्, तर्हि अहेष्टचस्य यातारं इन्तारं कमपश्चः, त्वं त्वेऽन्यं
कं पुरुषं दृष्टवानसि, तादृशस्य पुरुषान्तरस्याभावात्, माभूत्व भय-
मित्यर्थः, यद्यस्तात्कारणात् न व च न वतिष्ठ च्छवन्तीः एकोनश्चतस्तत्त्वका
प्रवृक्षीर्णदोः प्राप्य रजांसि तत्त्वाच्चुदकाणि अतरस्तीर्णवानसि ।
तत्र दृष्टात्तः, इतेनो न ईशेनानामको बलवान् पक्षीव, दूरगमनात्
तव भयमासोत् इति गम्यते, तद्यव्यं माभूदित्यभिप्रायः । तत्र दूर-
गमनं ब्राह्मणे समाप्तात्, इन्नो वै वृत्तं इत्वा नस्तीति मन्यमानः
पराः परावतोऽगच्छिति, तैत्तिरीयाच्चामनन्ति इन्नो वृत्तं इत्वा परां
परावतमगच्छदपाराधनिति मन्यमान इति । इदि, पद्मोमास्त्व-
ग्निश्चस्त् (पां ६ । १ । १७१ ।) इत्यादिना हृदयशब्दस्य हृदादेशः,
जडिदं पदाच्युत्यैद्युभ्यः (पां ६ । १ । १७१ ।) इति विभक्तेऽदात्तत्वं ।
जग्न्त्वः, इत्तेर्तिः क्षसः, वद्येकवचने, वसोः सम्भारणं (पां ६ ।
४ । १७१ ।) इति सम्भारणपरपूर्वते, प्राप्तिवसिष्ठसोनाच्च (पां
८ । १ । ६० ।) इति षत्वं, । न च वत्वतुकोरसिङ्गत्वेन एकादेशस्या-
सिङ्गत्वात् षत्वं न प्राप्नुयादिति वाच्यं, सम्भारणस्य डीप्तिविधेषो
वक्ष्यत्व इति वार्तिकेन असिङ्गवद्वावस्य प्रतिषिङ्गत्वात्, गमहनजग्नेन-
घसां लोपः क्षितिलङ्घि (पां ६ । ४ । ६८ ।) हृद्यप्रधालोपः, । न चा-
सिङ्गवद्वाच्चाभात् (पां ६ । ४ । ६२ ।) इति सम्भारणस्यासिङ्गवद्वाच्चः,
भिन्नाच्यत्वात्, सम्भारणं हि वद्येकवचने, उपधालोपस्तु स्यादेवेति
भिन्नाच्यत्वं । च्छवन्तीः, चु गतौ, श्रम्यनोर्नित्वं (पां ७ । १ । ८१ ।)
इति गुमागमः, श्रयः पित्वादनुदात्तत्वं, शतुर्ष्व जसार्वधातुकास्तदेवा-
च्चुदात्तत्वं । अतरः, यहृत्योगादनिधातः ॥ १८ ॥

पश्चदशीमृत्यमाह इन्नो यात इति । वच्चबाङ्गरिङ्गः, प्रत्यौ इते सति,
निःसप्तलो भूत्वा यातो गच्छतो जङ्गमस्यावसितस्य एकचैव स्थितस्य

स्थावरस्य, शमस्य शान्तस्य, इहङ्कराहित्येन प्रहरणादावप्रदृशस्याच्च-
गर्दभादेः, इहङ्काः इहङ्कोपेतस्योयस्य महिषवद्योर्दादेष्च राजा अभूत्।
सेदु स एवेक्ष्य वैद्यतीर्णां मनुष्यासां राजा भूत्वा ज्ञायति विवक्षति,
ता, तानि पूर्वोक्तानि जङ्गमादीनि सर्वाणि परिवभूव व्याप्तवान् ।
तत्र दृष्टान्तः, अराज्ञ नेमिर्यथा रथचक्रस्य परितो वर्तमाना नेमिः
अरान् नाभै कोलितान् काष्ठविशेषान् व्याप्तिं तदस्त् । यातः,
या प्रायत्ते, याति गच्छतीति यात्, लटः शब्द, सावेकाचः (पां ६ । १ ।
१६८ ।) इत्यादिना विभक्तोरुदात्वं । सेदु इत्यत्र, स इत्यस्य, सोऽचिक्षो-
पेचेत्यादपूरुत्वं (पां ६ । १ । १६८ ।) इति संहितयां सोर्खोपः, । ता,
शेष्हन्दसि वज्जलं (पां ६ । १ । ७० ।) इति सोर्खोपः, वभूव, भवते
किंटो शक्ति, भवतेरः (पां ७ । ४ । ७३ ।) इत्यभ्यासस्य अत्वं, ज्ञाता-
ज्ञातप्रसङ्गितया बुगागमस्य निवत्वादृद्धेः पूर्वं बुगागमः । यदाहं इत्थि-
भवतिभ्याच्च (पां १ । २ । ६ ।) इति लिटः किञ्च्चादृद्धाभावः । नच,
असिङ्गवदत्राभात् (पां ६ । ४ । २१ ।) इति तस्यात्मिङ्गतादुवडादेष्चः
शङ्कनीयः, बुग्युटावुवक्ष्याणोः सिङ्गो वक्ष्याविति वार्त्तिकेन तस्य
सिङ्गत्वात्, तिङ्गतिङ्गः (पां ८ । १ । २८ ।) इति निघातः ॥ १५ ॥
इति प्रथमस्य द्वितीयेऽवृत्तिंश्चो वर्णः ॥ १८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुर्मर्थांश्चतुर्दो देयादि-
द्यातीर्थमहेश्वरः ॥ इति श्रीमद्भाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रबर्त्तक-
श्रीवीरबुक्कभूपालसामान्यधरम्भरेण सायनामात्रेन विरचिते भाष्म-
बीये वेदार्थप्रकाशे कर्कसंहिताभाष्मे प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

(ॐ तत् सत् ॥)

RIG VEDA SANHITA.

FIRST BOOK.

FIRST CHAPTER.

FIRST HYMN.*

1. I praise Agni, the household priest, the divine offerer of the sacrifice, the inviter who keeps all treasures.
2. Agni, worthy of the praises of the ancient Rishis, and also of our's, do thou bring hither the Gods.
3. By Agni *the sacrificer* enjoys wealth, that grows from day to day, confers renown, and surrounds him with heroes. •
4. Agni, the sacrifice which thou keepest from all sides uninvaded, approaches surely the Gods.
5. Agni, inviter, performer of gracious deeds, thou who art truthful, and who shinest with various glories, come thou, O God, with the Gods.
6. The prosperity which thou, O Agni, bestowest upon the worshipper, will be in truth *a prosperity* to thee, O Angiras. †
7. We approach thee in our minds, O Agni, day after day, by night and day, to offer thee our adoration,
8. Thee, the radiant guardian of the meet *reward* of the sacrifices, who is resplendent and increasing in his sacred house.
9. Be thou, O Agni, accessible to us, as a father is to the son ; be near us for our welfare.

SECOND HYMN.‡

1. Come, O beautiful Váyu, the moonplant juice is prepared, drink of it, and listen to our invocation.

* Hymn in praise of Agni, Rishi Madhuchanda, the son of Visvamitra—Metre Gáyatri.
† A name of Agni.

‡ Hymn in praise first of Váyu, then of Indra and Váyu, and lastly of Mitra and Varuna ; the same Rishi and Metre.

2. The chanters, holding the ready libation and knowing the *sacred* days, chant thee here with hymns, O Váyu.

3. Váyu, thy approving voice approaches the worshipper, *it approaches* to many for the drinking of the moonplant juice.

2.

1. Indra and Váyu, this *juice* is prepared, come with the viands, for the libations long for you.

2. Váyu and Indra, come ye with speed, *and* seated near the sacrifice, attend ye to the prepared libation.

3. Váyu and Indra, approach to the *libation* which adorns the *priest* who prepares it ; *after your approach*, O men, the libation will soon *be purified* by the pious rite.

3.

1. I invoke Mitra of holy strength, Varuna also, the destroyer of foes, ye who hear the prayer for rain.

2. Mitra and Varuna, ye, that collect and shed the rain, have accepted this great sacrifice for the due *reward of the pious rites*.

3. Mitra and Varuna, ye wise, born as a help and refuge to many, preserve *our* strength *and our* pious rites.

THIRD HYMN.*

1.

1. O Aswins, whose hands are swift, ye lords of the pure *sacrifice*, accept, ye long-armed of the sacrificial food.

2. O Aswins, performers of many pious works, ye men and wise, hear our prayer with approving minds.

3. Ye destroyers of *foes*, ye truthful, come on the road, that causes lamentations ;† for the libation, placed on the sacred grass, is ready.

2.

1. Come, O resplendent Indra, these *libations* which long for thee, and are always purified by the fingers of the priest, are prepared.

2. Approach, O Indra, moved by our invocation ; thou who art obtained by the wise, come to the prayers of the priest, holding the libation in his hands.

* Hymn in praise first of the Aswins, then of Indra, thirdly of the Viswadévas, and lastly of Saraswati ; Rishi and Metre the same.

† Viz. to our foes.

3. Indra, lord of the golden coloured horses, with celerity approach,
and hearken to our supplications. Take our food with the libation.

3.

1. Viswadévas, ye protectors, preservers of man, ye bestowers of gifts, come to the prepared *libation* of the worshipper.

2. O Viswadévas, givers of rain, swiftly approach the prepared *libation*, as the sunbeams *approach* the days.

3. Ye all-wise Viswadévas, whom nought can destroy, or injure, attend, O givers of *riches*, to the *sacred* butter.

4.

1. O, purifying Saraswatí, who rejoicest in offered food, with the food, *given by the priest*, be pleased with our sacrifice, thou who grantest wealth to prayer.

2. Saraswatí who inspires with friendly words, and explains true thoughts, has accepted the sacrifice.

3. Saraswatí by *her* impulse moves the great ocean and irradiates all minds.*

FOURTH HYMN.†

1. We call day after day Indra, the performer of glorious deeds, for assistance, as milch-cows are *called to the herdsman* who milks them.

2. Come to our oblations, drink of the juice, O drinker of the juice, O thou, that is rich, it is *thy* delight to grant the gift of cows.

3. Then‡ let us see thee among those that are thy near companions, among those that are wise; do not, by passing us over, manifest *thyself rather to others*, than us, *but come*.

4. O *sacrificer*, draw near to the wise, uninvaded Indra, ask the experienced *priest*; for he, (Indra) *will grant* blessings to thy friends.

5. Let then our *priests* give praise to *Indra*. Ye slanderers, from this place depart, while they, (the priests) O Indra, perform this festal pomp.

6. O destroyer of *foes*, let then the men, that are our enemies, call us fortunate. May we live under this Indra's protection.

* The commentator makes the remark, that Saraswatí must be here considered in her double capacity as a goddess and a river.

† Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

‡ Viz. after the drinking of the juice.

7. To the swift Indra offer this ready prepared juice, which adorns the sacrifice, cheers a man, receives the pious rites, and is the friend of the gladdening *Indra*.

8. Of this *juice* drinking, O Satakratu,* didst thou slay the Vrittras,† didst thou protect those fighting in battle.

9. For the obtaining of wealth, O Indra, we supply thee with food, O Satakratu, who fightest in our battles.

10. To him, the guardian of wealth, the great, the performer of illustrious deeds, the friend of the offering priest, to that Indra sing *praises*.

FIFTH HYMN.‡

1. Swiftly approach, the offerings in your hands, ye friends; sit down, and sing *praises* to Indra.

2. When the moonplant juice is prepared, let all join to sing *the praises of Indra*, the destroyer of many *foes* and the lord of manifold and desirable *treasure*.

3. May he then be near us for *our* wealth, be near us for the *acquiring* of various wisdom, may he with the food approach us.

4. Sing *praises* to that Indra, against whose golden-coloured horses, yoked to the chariot, no enemy can stand in battle fields.

5. This ready purified juice, *made* sacred with curdled milk, comes to be taken by the drinker of the libation.

6. Indra, performer of noble deeds, thou wast born at once full grown for the drinking of the moonplant juice and for the leading of the gods.

7. O Indra, praised in songs, the ready juice approaches thee, may it be thy delight, O wise.

8. Our praises have extolled thee, thee our songs, O Satakratu, our hymns also shall extol thee.

9. May Indra, whose protection never fails, enjoy this *sacrificial* food of thousand kinds, in which all manly virtues *dwell*.

10. May not any mortals injure our bodies; O mighty Indra, extolled in songs, avert *our* death.

* According to Sāyāra, possessed of many sacrifices, or of manifold wisdom.

† The most eminent of the Asuras under the name of Vrittras. That the killing of the Vrittras has an allegorical meaning, is clearly shown by the 32d hymn.

‡ Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

SIXTH HYMN.*

1. All men, wherever dwelling, adore in every work† the radiant uninvaded, moving *Indra*; his splendours are radiant on the sky.‡
2. Charioteers to each side of the car harness his desirable, powerful, red and golden coloured horses, that carry men.
3. Giving to the darkness light, to the shapeless shape, ye mortals, wast thou, *O Indra*,§ born with the dawning *rays of the morning*.
4. Forthwith after the *giren* oblation, the *Maruts*, who have a sacred|| name, sent again the *turgid* cloud.
5. Assisted by the conveying *Maruts*, who broke the fastness, *O Indra*, didst thou find the cows in the cavern.**
6. The hymns, longing for the presence of the Gods (the *Maruts*) extolled the great, renowned *host of the Maruts*, who know all treasures, as the counsellor of *Indra*.
7. For thou (the host of the *Maruts*) art seen united with the fearless *Indra*; you both are joyous, and alike in splendour.
8. The sacrifice mightily calls for *Indra*, together with the blameless, desirable host (of the *Maruts*) that ascend to heaven.
9. O all-pervading *host of the Maruts*, approach from the heaven or from the sun above; here sings the priest the hymns. •

* Hymn in praise partly of *Indra*, and partly of the *Maruts* (winds). Rishi and metre the same.

† The literal translation would be: all, &c. join *Indra*, which, as *Sáyana explains*, means they join him in their works with the kingdom of the worlds.

‡ *Sáyana* says, that in this hymn *Indra* is represented as the universal soul; the epithet radiant exhibiting him as the sun, uninvaded as the fire, moving as the wind, and his splendour on the sky as the stars. In what light such explanations of a later period are to be considered, I have already indicated in the preface.

§ The double vocative is in the original; although it is repugnant to the English idiom, I did not like to change it. *Indra*, reminds the commentator, appears here as the sun.

|| Literal, a sacrificial, or whose name bears witness, that the honour of the sacrifice is due to them.

** The fable alluded to, is given in the *Anukramaniká*. The *Panis*, a kind of *Asurs*, stole the cows from heaven, and threw them into darkness; *Indra* discovered their place by means of *Sárumá*, the dog of heaven, and together with the *Maruts*, defeated the *Asurs*.

10. We pray Indra for wealth, either from here (the earth) or from the heaven above the earth, or from the wide expanded ether.

SEVENTH HYMN.*

1. The chanters extolled Indra, the singers praised the great Indra with hymns, the voice of *the commanding priest called Indra*.

2. Indra is every where present with his golden coloured horses, yoked to the chariot by *his* word alone, Indra, the wielder of the thunderbolt, who shines with gold.

3. To *present* an expanded view, Indra raised the sun in the firmament and with his rays lighted the mountains.

4. Indra, protect us in our battles and *in the possession of* our manifold wealth, O terrible, *protect us* with thy fear-exciting power.

5. For *the obtaining of* great, as of little wealth, we invoke Indra, the helper among enemies, the wielder of the thunderbolt.

6. O thou fulfiller of our wishes, giver of rain, open that cloud for us; do not speak to us a refusing word.

7. All praises, *which are given* to other Gods, *are* Indra's, the wielder of the thunderbolt. I do not find a praise worthy of him.

8. The giver of rain approaches man in *his* might, as the bull does the herd; he, the lord, who does not refuse prayer.

9. Indra, who alone sways men and riches, *is also lord* of the five tribes.†

10. For you, O priests, we call Indra, who *is placed* above all men. May he belong alone to us.

EIGHTH HYMN ‡

1. O Indra, for *our* protection grant *us* desirable wealth, which conquers equal foes; which none resists, which is all-powerful.

2. With which, assisted by thee, we shall from *our* horses repel *our* foes in the battle, hand to hand.

* Hymn in praise of Indra; Rishi and metre the same.

† The commentator explains it by the five castes.

‡ Hymn in praise of Indra; the same Rishi and metre.

3. Indra, by thee assisted, we shall seize our spears together with the club,* and slay our opponents in the battle.

4. Indra, by thee assisted, we shall with our warriors and spearmen defeat our enemies.

5. Great is Indra, he is supreme, be greatness to him ; his power is like the heaven in vastness.

6. If warriors in battle, or men for the gift of a son, or sages in strife for knowledge invoke thee, they all obtain their wishes.

7. Indra's belly, which is the greatest quaffer of the moonplant juice, swells like the sea, is like the mouth from which saliva constantly flows.

8. For in truth his word is friendly, far-sounding, great, and promises cows ; it is like the branch with ripe fruits to the worshipper.

9. For in truth, thy power and thy assistance, O Indra, are forthwith vouchsafed to a worshipper like me.

10. For in truth his own desirable praises and hymns must be sung by the priests for the sake of Indra, the drinker of the moonplant juice.

NINTH HYMN.†

1. Come, Indra, enjoy the food and the various kinds of the juice ; be the great conqueror of foes by thy majesty.

2. Pour out the gladdening juice, when ready in the sacrificial vessel, for the gladdening Indra, the potent juice for the all-potent God.

3. Indra, lord of all mankind, god of the majestic nose, enjoy the gladdening praises ; speed to these libations together with the Gods.

4. O Indra, I composed thy praises, they drew near to thee, the donor of abundant gifts, the lord ; thou hast accepted them.

5. In our presence, bestow on us desirable wealth of various kinds ; for thou hast sufficient, nay abundant.

6. O Indra, thou keeper of immense riches, in this sacrifice direct us well, the striving, renowned, for the obtaining of wealth.

* Rosen's suggestion to take *Ghāna* as instrumentalis, appears to me preferable to Sāyana's explanation, who considers it as accusative.

† Hymn in praise of Indra ; the same Rishi and metre.

7. O Indra, give us great, extensive wealth, which is rich in cows and food, which supports our life, and never decreases.

8. Give great renown to us, O Indra, *and* wealth of a thousand kinds, *and also* this food, carried on the chariot.

9. For the protection of our wealth we invoke Indra, praising with praises the lord of wealth, the friend of hymns, who goes *to the sacrifice*.

10. At, every *libation* all sacrificers praise the great majesty of the great Indra, who is dwelling in his house.

TENTH HYMN.*

1. The chanters chant thee, the singers of hymns sing thee, the bráhmans raise thee, O Satakratu, as *the workmen* raise a cane.†

2. When from one hill *the priest* ascended *another* hill and completed *his* arduous work,‡ then knew Indra *his* intention, and hastened with the host of *the Maruts* to fulfil his wishes.

3. Yoke ther' the full-maned, proud horses that fill their girths, *to the chariot*, then come, O drinker of the moonplant juice, Indra, to listen to our praises.

4. Approach, applaud our praises, accept of them, and be pleased with them. Do, Īndra, thou establisher of home, increase our food and also our sacrifice.

5. Praises, that always increase, must be sung to Indra, who repels many *foes*, that Sakra resounds among *our* sons and companions.

6. We desire him for fellowship, him for wealth, him for manly deeds; for he, the mighty Indra, is able to bestow wealth on us.

7. The food, purified by thee, O Indra, *is* abundant and with ease to be obtained. Open the stable of the cows, confer wealth, O splitter of mountains.

8. For both heaven and earth, *are* unable to hold thee, the slayer of enemies. Conquer the heaven-born waters, and confer cows upon us.

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Anustubh.

† According the explanation of Sáyana, as workmen raise a cane to dance before it, or as those who lead a good life, raise their family.

‡ Viz. to collect the plants for the preparing of the Sóma juice, the wood for the sacrifice, &c.

9. Indra, whose ear hears all, hear in speed *my* invocation and accept my praises. Be pleased with my praise and that of my companion.

10. For we know thou answerest all desires, *thou hearest, when we invoke thee *for help* in battles ; we implore the thousandfold assistance of him who answers desires.

11. Indra, Kusika's son, *come* in speed, drink with zest the ready *libation*. Prolong *my* life, which shall be worthy of praise, and bless the Rishi with a thousand goods.

12. O thou, praised in songs, may these hymns every where be sung around thee, may they grow after *thy* growing age, and giving pleasure may they be received with delight by thee.

ELEVENTH HYMN.*

1. All songs extolled Indra who is like the ocean's vast expanse, who is the foremost among the heroes who fight from the war chariot, who is the giver of nourishment and the protector of the good.

2. Indra, O lord of strength, by thy friendship supplied with food we have no fear from foes. We extol thee, the conqueror who is ever victorious.

3. From time of old Indra's gifts of riches never failed, *nor will his* assistance fail, if *the giver of the sacrifice* spends on the offering priests wealth of food with the gift of cows.

4. Indra was born as the destroyer of towns, † the youth, the wise, whose power is unbounded, the upholder of all ceremonies, the praised wielder of the thunderbolt.

5. Thou, O splitter of rocks, burst open the cavern of Valu, ‡ who retained the cows. When the terrified gods repaired to thee, they had no longer fear.

6. Extolling the distilling *moonplant juice*, I come again, *O hero, for thy bounties. O thou, praised in songs, the priests adored thee before and know thee now as *giver of such bounties*.

* Hymn in praise of Indra, Rishi Jétri, the son of Madhuchanda, metre Anustubh.

† Viz. of the Asurs.

‡ One of the Asurs.

7. By magic didst thou slay, O Indra, Sushna,* who fought with magic arts. The wise know that thou art possessed of such glory. Do thou increase their food.

8. The hymns have extolled Indra who rules by glorious might, whose bounties are of a thousand kinds, nay are indeed more plentiful.

TWELFTH HYMN.†

1. Agni the inviter, the omniscient we chose as the good performer of this sacrifice.

2. The priests always call Agni with prayers; Agni, the lord of man, the conveyer of the sacrifice, who is beloved by many.

3. Agni, born from the sacred wood, bring hither the gods to the holy grass; for thou art our inviter worthy of praise.

4. Because thou art the messenger, O Agni, awake the gods who are desirous of the sacrifice; then sit down with the gods on the sacred straw.

5. O radiant Agni, called hither by the sacrifice, consume our enemies in league with the Rakshasas.

6. By Agni is lighted up Agni, the wise, the guardian of the house, the youth, the conveyer of the sacrifice, whose face is like a flaming tongue.

7. Praise, O priest, in the sacrifice the wise, truthful, divine Agni, the destroyer of foes.

8. Which ever sacrificer, Agni, God, adores thee as messenger, be thou his protector.

9. Which ever sacrificer in the offering of the Gods worships Agni, to him give joy, O purifier.

10. O purifier, resplendent Agni, for our sake bring hither the gods to the offering and sacrificial butter.

11. Agni, extolled by this new hymn, do thou supply us with food and wealth, that attracts heroes.

12. O Agni, resplendent with pure brightness, thou that goest on all the errands of the gods, listen to this our praise.

* One of the Asurs. The literal meaning of the word Sushna is one who dries up (exsiccator).

† Hymn in praise of Agni, Rishi Médhatithi, the son of Kanwa, metre Gāyatri.

THIRTEENTH HYMN.*

1. Well lighted Agni, thou inviter, purifier, bring for our sacrificer's sake hither the Gods, and perform the sacrifice.●
2. O wise Tanunapad, to-day convey our sweet sacrifice to the Gods for their feast.
3. I call to this sacrifice the beloved glory of man, the sacrificer with the gracious speech.
4. Agni whose name is praise, convey *hither* the Gods on the blissful chariot ; for thou art the inviter, installed by man.
5. Spread, ye priests, every where the hallowed straw above glistening with sacred butter, the straw, on which the immortals appear.
6. Ye splendent *temple*—doors, so long closed, ye fosterers of pious rites, open for this day's sacrifice.
7. I call to this sacrifice the lovely night and dawn to be seated on this our sacred straw.
8. I call the two wise immortal sacrificers who are of gracious speech. Offer ye this our oblation.
9. Ye three joy-inspiring unalterable goddesses, Ilá, Sarasvatí, Mahí, be seated on the sacred straw.
10. I call hither the supreme Tashtri of manifold shapes. May he belong alone to us.
11. O God Vanaspati, offer the sacred butter to the Gods ; *by thy favour may the sacrificer receive wisdom.*
12. For Indra's sake offer, *ye priests*, the oblation with the Swáhá in the house of the sacrificer. Hither I call the Gods.

FOURTEENTH HYMN.†

1. With all these gods come, O Agni, to the festival rites and songs to drink the moonplant juice, and present the offering.

* Rishi and metre the same ; hymn in praise of 12 divinities called *Apri*, all of which are representations of Agni. They are : 1. *Susamiddha* (lighted up). 2. *Tanunapad* (who consumes clarified butter). 3. *Narásinsa* (praised by men). 4. *Jlita* (praised). 5. *Barshi* (the sacrificial straw). 6. *Dévidwara* (temple-doors). 7. *Ushasú-nakta* (dawn and night). 8. *Daivya Hotarau* (divine sacrificers). 9. *Ilá, Sarasvatí and Mahí* (three goddesses). 10. *Twastri* (the divine architect). 11. *Vanaspati* ; and 12. *Swáhá*.

† Hymn in praise of the Viswadévas ; Rishi and metre the same.

2. O Agni the wise, *thy* illustrious deeds praise thee. the sons of Kanwa invoke thee ; approach with the gods.

3. They (the sons of Kanwa) *call upon* Indra and Váyu, Vrihaspati, Mitra and Agni, Púshana and Bhagu, the Adityas, *and* the host of Maruts.

4. To you are offered the gratifying, exhilarating liquors, distilling and sweet, that are kept in sacrificial vessels.

5. The sons of Kanwa, *holding* the purified grass, offering the sacred butter, *and* adorning *the sacrifice*, praise thee and implore thy help.

6. May the coursers with shining backs, that carry thee, yoked to the chariot *simply* by thy thought, *bring also* the gods to the drinking of the moonplant juice.

7. Give, Agni, wives to these *Gods*, who are worthy of the sacrifice and increase oblations. Let them, O thou whose word is pleasing, drink from the sweet juice.

8. With thy tongue, O Agni, may all the gods, that are worthy of sacrifice and praise, drink of the sweet libation at the sacrifice.

9. *To obtain the hallowed gift*, let *Agni*, the wise sacrificer, bring hither from the radiant sun all the dawn-awaking Gods.

10. Drink, O Agni, the sweet moon-plant juice with all *those gods*, *and* with Indra, Váyu, and Mitra in all his radiant forms.

11. Agni, thou sacrificer by man installed, seated at the sacrifice, do thou offer this oblation for us.

12. Yoke to the chariot, O God, the fleet red-coloured coursers. With them bring hither the Gods.

FIFTEENTH HYMN.*

1. Indra, drink the moonplant juice with Ritu. The exhilarating libations that like to dwell in thee, approach thee.
2. Ye Maruts, drink with Ritu from the vessel of the priest, purify the sacrifice; for you are liberal donors.
3. O Neshtri,† united with thy wife, accept our sacrifice, drink with Ritu; for thou art the bestower of riches.
4. Agni, bring hither the Gods; let *them* be seated at the three places;‡ adorn *them*, and drink with Ritu.
5. O Indra, thy fellowship *with the Ritus* is ever unbroken, drink after them the moonplant juice from the overflowing vessel of the Brāhmaṇa.
6. Mitra and Varuna, ye who hear pious supplications, accept the great sacrifice, which no fire of *enemies* can consume.
7. Drink, O giver of wealth (Agni) the *juice*. *The priests*, asking for wealth, holding the *sacrificial* stones, extol the god at the sacrifice, and also at the oblations.§
8. Giver of wealth, give us riches, worthy of praise, which we may enjoy *by the favour* of the gods.
9. The giver of wealth with the Ritus longs to drink from Nestri's vessel. Go, *ye priests*, to the place of the oblation, perform the sacrifice and *thence* depart.
10. Be a bestower of wealth on us, O giver of wealth, because we offer to thee as to the fourth with the Ritus.
11. Ye Aswins, companions of the splendid Agni, ye performers of pious deeds, with the Ritus, the conveyers of offerings, drink the sweet libation.
12. O bestower of gifts, by thy office as guardian of the house, convey with Ritu the sacrifice; perform the oblation to the gods; *for the sacrificer*, devoted to the gods, longs for the gods.

* Hymn in praise of the Ritus, with whom other deities are associated, viz. Indra, the Maruts, Twastri, Mitra and Varuna, Dravina, the Aswins and Agni. Rishi and metre the same.

† Under Neshtri Twastri is meant according to Sāyana.

‡ At the three daily sacrifices.

§ That is, at the principal sacrifice, and at those oblations, that are connected with it.

SIXTEENTH HYMN.

1. May the golden-coloured *horses* carry thee, the fulfiller of all desires, to the drinking of the moonplant juice. *The priests*, splendid like the sun, *extol thee*, O Indra.
2. Let the golden-coloured *horses*, *that long for these roasted* grains and distil the liquid butter, bring Indra hither on the bliss-conferring car.
3. We call Indra in the morning, Indra when the sacrifice proceeds ; Indra for the drinking of the moonplant juice.
4. Come, Indra, with the long-maned *horses* to our prepared *libation*, for we call thee to the all ready made *juice*.
5. Do thou come to our praises, come to our ready morning sacrifice. Drink, as the white antelope *drinks*, when thirsty.
6. This moonplant juice and these libations are ready on the *sacred* straw ; for the sake of strength drink them, O Indra.
7. May this excellent praise touch thy heart, *and be acceptable to thee* ; then drink of the ready libation.
8. The slayer of Vrittra, Indra approaches for *his* exhilaration the whole sacrifice to drink of the moonplant juice.
9. Do thou fulfil this our desire by *the gift of* cows and horses, Satakratu, *for*, we extol thee in devout contemplation.

SEVENTEENTH HYMN.†

1. I implore the help of Indra and Varuna, whose splendour is great. May they gladden us in such a *sacrifice as this*.
2. For ye, the upholders of men, for the sake of affording protection, are going to the prayer of a sage like myself.
3. O Indra and Varuna, satisfy us with riches according to our wish ; we implore you, *to be near us*.
4. For mixed is *the libation* of the sacrifices, composed are *the praises* of men of exalted mind. May we be *the first* among the givers of food.
5. Indra is supreme among the bestowers of a thousand gifts ; Varuna is to be extolled among those that are worthy of praise.

* Hymn in praise of Indra, the same Rishi and metre.

† Hymn in praise of Indra and Varuna ; Rishi and metre the same.

6. By their protection we enjoy *wealth*, and preserve *it* ; let there be abundance.

7. I invoke you, Indra and Varuṇa, for various wealth. Do ye render us victorious.

8. Indra and Varuṇa, lo our minds wish to adore you ; attend with speed to our welfare.

9. Indra and Varuṇa may the pleasing praise with which I invoke you, approach you ; may you increase the praise, offéred to both of you.

EIGHTEENTH HYMN.*

1. Render me *among the Gods* a well known giver of the libation, O Brámhanaspati, as Kakshíwan *was*, the son of Ushjik.

2. May he who is wealthy, who destroys diseases, who is the possessor of riches, who increases happiness, who is swift, attend to us.

3. May the slandering word of mortal man that is our enemy, never affect us. Protect us, Brámhanaspati.

4. The mortal man whom Indra, Brámhanaspati and Soma uphold, does surely not perish.

5. O Brámhanaspati, Soma, Indra, and Dakshina, preserve such a mortal from sin.

6. For the sake of wisdom, I have approached the lovely Sadasapati, the performer of wonderful deeds, the friend of Indra, the bestower of riches.

7. He, without whom no sacrifice succeeds, although the priest be wise, arranges the pious rites, to be performed with wisdom.

8. After the offering of the sacrifice, he renders the offerer of the sacred butter prosperous ; he makes that the sacrifice proceeds *without obstacle* ; our praise approaches the gods.

9. I beheld Narásansa, armed with unyielding strength, whose fame is widely spread, whose glory is resplendent as the sky.

* Hymn in praise of Brámhanaspati (from v. 1 to 5,) in common with Indra and Soma (v. 4;) with Dakshina (v. 5;) in praise of Sadasapati (v. 6—8;) in praise of Narásansa and Sadasapati (v. 9;) Rishi and metre the same.

NINETEENTH HYMN.*

1. Thou art called to this beautiful sacrifice for the drinking of the moonplant juice. Come, O Agni, with the Maruts.
2. For thee, O powerful God, no mortal is able to defeat in thy work. Come, O Agni, with the friendly Maruts.
3. Come, O Agni, with the Maruts, who, attended by all the gods, know *the course* of the great waters.
4. Come, O Agni, with the fierce Maruts, who produce the waters, and whom none by strength can overcome.
5. Come, O Agni, with the lovely Maruts, who are fearful in shape, the possessors of wealth, the destroyers of enemies.
6. Come, O Agni, with the Maruts, the gods, that above the bliss-giving *sun*, dwell in the splendid skies.
7. Come, O Agni, with the Maruts, that chase the clouds *and* agitate the waving ocean.
8. Come, O Agni, with the Maruts, who fill the *sky* with the rays of the sun, who exceed in power the ocean.
9. Come with the Maruts, O Agni, to whom I have offered also in former times the sweet juice of the moonplant.

SECOND LESSON.

TWENTIETH HYMN.†

1. This hymn, conferring abundant wealth, was orally made by the sages in praise of the divine birth of the Ribhus.
2. *The Ribhus*, who created by their thoughts *alone* for Indra the golden coloured *horses* that by *his* command yoke themselves *to the chariot*, received the sacrifice with the pious rites.
3. They, together with the truthful *Aswins*, made the blissful chariot that approaches every place; they created the milk-giving cow.
4. The truthful Ribhus, gifted with efficacious prayer, possessing power, restored their parents to youth again.

* Hymn in praise of Agni and the Maruts; Rishi and metre the same.

† Hymn in praise of the Ribhus. Rishi and metre the same. About the Ribhus the commentator says, that they had been before men, but by their penances had become gods.

5. The exhilarating libations awaited you and Indra, attended by the Maruts, and the splendid Adityas.

6. And that new sacrificial vessel, made by the God Twastri, they again made fourfold.

7. You, *that are extolled* by worthy praises, successively bestow on us the three* kinds of treasures and the three times seven rites† for the giver of the libation.

8. The conveyers of *sacrifices* lived *before the life of mortals*, but by meritorious deeds obtained a place worthy of the sacrifice, among the Gods.

TWENTY-FIRST HYMN.‡

1. I call Indra and Agni, their praise is our desire, they *are* the greatest quaffers of the moonplant juice.

2. Praise them at the sacrifices, extol, ye men, Indra and Agni; sing them in *your* hymns.

3. We call Indra and Agni to the hymn of *our* friend, *we call* the drinkers of the moonplant juice to the drinking of the moonplant juice.

4. We call the awe-inspiring gods; the libation is prepared, come hither, Indra and Agni.

5. Ye great protectors of assemblies, Indra and Agni, keep away the Rakshashas. May the voracious be without offspring.

6. On account of this *sacrifice*, of which the reward is sure, Indra and Agni, keep watch in a prominent place; bestow welfare *on us*.

TWENTY-SECOND HYMN.§

1. *O priest*, in the morning awake the *always* united Aswins; may they come hither for the drinking of this libation.

2. We call the owners of the excellent chariot, the eminent chario-teers, the two gods, the inmates of heaven, the Aswins.

3. With the well-cracking whip, wet with the perspiration of the horses, sprinkle the sacrifice, O Aswins.

* Viz. of the highest, mean, and lowest value.

† There are three classes of ceremonies, Haviryajna, Pakayajna and Somasenatha, each of them contains seven sacrificial rites.

‡ Hymn in praise of Indra and Agni; Rishi and metre the same.

§ Hymn in praise of the Aswins (v. 1-4;) of Savitri (v. 5 to 8;) of Agni (v. 9 to 10,) of Indrani, Varunani and Agnayi (v. 11 to 12;) of the sky and earth (v. 13 to 14;) of the earth (v. 15,) and of Vishnu (v. 16 to 21.) Rishi and metre the same.

4. For not far from you is the sacrificer's dwelling, to which you go in the chariot, O Aswins.

5. I invoke the protection of the golden-handed* Savitri;† for the god shows the sacrificer's place.‡

6. O priest, for our protection praise Savitri, who destroys the waters. We desire to perform his rites.

7. We call upon Savitri, who gives light to man, and distributes the manifold wealth that provides a home.

8. Sit down, O friends, Savitri must now be praised by us. He will bestow riches, he is splendid.

9. Agni, for the drinking of the moonplant juice bring hither Twasti and the longing spouses of the Gods.

10. Agni, thou of loveliest youth, for our protection bring hither the wives of the Gods, bring Hotrû,§ Bhâratî,|| Varûtrî¶ and Dhishanâ.**

11. May the goddesses, who are the guardians of man, and who have indestructible wings, favour us with protection and great blessings.

12. For our welfare I call hither Indrâni, Varuñâni and Agnâyi, to partake of the moonplant juice.

13. May the great heaven and the earth moisten this our sacrifice; may they fill us with food.

14. In the firm place†† of the Gandharva sages lap at sacrifices the rich juice of them, (viz. of heaven and earth.)

15. Be wide, O earth, be a house without foes, offer us everywhere a refuge.

* Sayâna explains this, he is called golden-handed, because he holds gold in his hands for the purpose of giving it to the sacrificers, or, from a circumstance, that happened at a certain sacrifice performed by the gods, where Savitri himself was the priest, and performed the sacrificial duties. Then at a certain ceremony the Adwaryus gave to Savitri a part of the sacrifice, named Prâsitra, which, when taken by him, cut off his hand. After this the priests who had given him the Prâsitra, made him a hand of gold. Rosen well explains this word by aurimanum, i. e. auris radiis, manuum instar, praeditum, and compares it to Homer's Rhododaktylos Aeos.

† Savitri, the sun.

‡ That is, the place which the sacrificer has to occupy during the offering.

§ The wife of Agni.

|| The wife of Aditya under the name of Bharata.

¶ Who must be chosen.

** Dhishanâ, the goddess of riches.

†† The atmosphere, the place of the Yakshas, Gandharvas, Apsharas and Ganas.

16. May the gods *approaching* from the earth from which Vishnu *assisted* by seven hymns, proceeded, afford us protection.

17. Vishnu perambulated this *earth*; three times he set down his dust-raising foot, the *print* of which covered *the earth*.

18. Three steps hence made Vishnu, the uninviolable protector who upholds the sacred rites.

19. Lo, ye *priests*, Vishnu's sacred deeds, by which *the sacrificer* accomplishes his vows. He is the meet companion of Indra.

20. The sages always see that highest place of Vishnu, as is the wide expanded view of the eye under the sky.

21. The waking, praising sages proclaim Vishnu's supreme place.

TWENTY-THIRD HYMN.*

1. This abundant moonplant juice, accompanied with *prayers*, is prepared, O Váyu. Approach and drink the ready libation.

2. We call the two heavenly gods, Indra and Váyu, to partake of the drinking of the moonplant juice.

3. For their protection sages invoke Indra and Váyu, the guardians of pious deeds, who are swift as thought, and look with a thousand eyes.

4. Mitra and Varuṇa, who are worthy of the *sacrifice*, and armed with sacred strength, we call to the drinking of the moonplant juice.

5. I invoke Mitra and Varuṇa, who by *their* faithful word increase the meet *reward of pious rites* and protect the true light.

6. Varuṇa be our guardian, and Mitra also with every help; both of you give us abundant wealth.

7. We call for the drinking of the moonplant juice Indra, attended by the Maruts; may he, together with the host, be satisfied.

8. Ye hosts of Maruts, headed by Indra, ye Gods, who have Púshana as their giver, hear ye all my invocation.

9. Ye donors of gifts, *O host of Maruts, united* with the fit, powerful Indra, kill ye Vritra, that the infame does not reign over us.

* Hymn in praise of Váyu (v. 1;) of Indra and Váyu (v. 2 to 3;) of Mitra and Varuṇa (v. 4 to 6;) of the Maruts (v. 7 to 9;) of the Viswadévas (v. 10 to 12;) of Púshana (v. 13 to 15;) and of the waters (v. 16 to 24.) The same Rishi; metre Gáyatrí (v. 1 to 18;) Puru Ushnik (v. 19;) Anusṭubh (v. 20, 22 to 24).

10. We call for the drinking of the moonplant juice all the gods and the Maruts ; for dreadful are the sons of Prishni.*

11. As the sound of victorious *warriors* proceeds with vigour ; so the sound of the Maruts, when you, O men, come to the propitious sacrifice.

12. Ye Maruts, that are every where born from the shining, radiant *ether*, protect and bless us.

13. O resplendent Púshan, coming from the sky, bring the libation, shining from various straw, as the herdsman by searching recovers the lost cattle.

14. The resplendent Púshan found in a cavern the hidden libation, placed on various coloured, shining straw.

15. He indeed brought again and again to me the six *seasons*, adorned with libations, as the husbandman for the sowing of barley with his oxen every year again and again ploughs the field.

16. The mothers (the waters represented as mothers) who are the friendly companions of the sacrificers and give sweetness to the milk, proceed on the roads of the *oblations*.

17. May the waters, that are near the sun, and the waters along which he moves in his course, be pleased with our sacrifice.

18. I call the goddesses of the waters which our cows use to drink. We must sacrifice to the rivers.

19. Among the waters is the nectar ; among the waters the healing herb ; for the praise of the waters, O priests, be speedily prepared.

20. In the waters, told me Soma, are all healing herbs, there is Agni who cheers the whole world, and the waters that possess all healing power.

21. Ye waters, give healing herbs removing *disease* from my body, that we without disease may speedily see the sun.

22. Ye waters, take from me all that I sinned by ignorance and by malice, what I sinned by cursing and by speaking falsehood.

23. I worshipped to-day the waters ; we have met with their liquid. Come, O Agni, attended by the Maruts ; thus endow me with glory.

24. Endow me with glory, O Agni, endow me with wisdom, endow me with long life ; let thus the Gods know me ; let Indra know me together with Rishis.

* Prishni, the earth.

TWENTY-FOURTH HYMN.*

1. The fair name of which of the immortals shall we then pronounce? Who has restored us to the wide-expanded earth, *so that* I may see *again* father and mother?

2. We pronounce first of all the immortals the fair name of Agni: he has restored us to the wide-expanded earth, *so that* I may see again father and mother.

3. We ask thee for wealth, O divine Savitri, the lord of riches, who art always *our* protector,—

4. For such wealth as is worthy of praise, as free from blame and hatred, is held by thy hands.

5. By the assistance of thee, the keeper of treasures, we are bent upon the acquiring of riches.

6. For thy strength, thy power and thy wrath, is not possessed by *these* birds and these winged *hosts*, nor by these waters that unceasingly move; *the course* of the wind never exceeds thy speed.

7. In the bottomless *air* keeps Varuna of purified strength, abundance of lovely *light* above. *The rays* point downwards, although their origin is above; may our life be preserved by thee.

8. For the king Varuna made for the sun an *extended* path to travel *daily*; in the pathless sky, he made *a path* to set down the feet. May he then be an upbraider of *our enemies*, that wound *our* hearts.

* Hymn in praise of Agni (v. 1 to 2;) of Savitri (v. 3 to 5;) and Varuṇa (v. 6 to 15.) Rishi Sunahsépa, Ajigarta's son. Metre Trishtubh (v. 1, 2; 6 to 15.) Gayatri (3 to 5.) Rosen observes here. This hymn together with six others, contained in the sixth chapter of the 1st section is ascribed to Sunahsépa, the son of Ajigarta, who is said to have recited this hymn in praying for his life, when he was about to be offered to the gods. There is, however, nothing in these hymns, proving in any way, that they are connected with the fable first mentioned, and the circumstance, related in hymn 9th, v. 12 and 13, that Sunahsépa, when bound to the sacrificial pile, was liberated by Varuṇa, evidently shows, that this hymn at least cannot be ascribed to Sunahsépa. In none of these hymns however (with exception of the commencement of the 24th which may be understood in this manner) there is not the least indication of a person, who in danger of his life deprecates his death. To attribute these hymns to Sunahsépa, appears to have been occasioned by mentioning the bonds (H. 24, 15, and H. 25, 21) which Varuṇa is asked to open; but Varuṇa's bonds allude to the dangers which beset the navigator.

9. Thou hast, O King, a hundred, nay a thousand healing herbs ; be thy grace great, profound *to us*. Fasten far from us *Nirritti** with averted face ; save us from sin that we have committed.

10. Those *seven stars*,† placed on high, that are seen at night, go anywhere by day. The works of Varuṇa are not infested ; the splendid moon moves at night.

11. With hymns *to thee*, I pray thee for this *life* ; this asks the praising sacrificer by *his* offerings. Not disdaining *this sacrifice*, advert, O Varuṇa, to my prayer. O thou, praised by many, do not destroy our life.

12. This (praise of Varuṇa) told me *sages*, at night indeed, this indeed by day ; this pronounced my heart's impulse. May Varuṇa, the king, whom Sunahsépa called, when chained *to the pillar*, save us *at present*.

13. For chained Sunahsépa called upon Aditi's son, fastened to three posts of wood ; king Varuṇa liberated him ; may the wise, whom none can infest, open the fetters.

14. We avert thy anger, O Varuṇa, by pious rites, by sacrifices and offerings. Attending *to this sacrifice*, O Asur, thou wise king, remove the sins, committed by us.

15. Take from us, O Varuṇa, our *three-fold* fetters, that bind the head, the waist and the feet. Then, O Aditi's son, we shall be safe without sin at the sacrifice.

* The deity of sin.

† Riksha, according to Sáyana either the constellation, called the Great Bear, or all constellations.

TWENTY-FIFTH HYMN.*

1. Which ever sacrifice, O God Varuna, we may spoil day by day by heedlessness, as men are wont to do, do thou remove the fault and complete it.
2. Do not, O destroyer of sin, devote us, in contempt, to destruction, nor to thy anger, O wrathful.
3. For our happiness we satisfy thy mind with hymns, O Varuna, as the charioteer satisfies his jaded horse with food.
4. For my thoughts, free from anger, tend to the acquiring of a life that is rich in wealth; as birds to their nests.
5. When shall we call hither for our happiness Varuna, the guardian of strength, the leader of men, whose eye is far-seeing?
6. May Mitra and Varuna enjoy this sacrifice which is in common to both; desiring the welfare of the worshipper, who performs the pious rites, they are not heedless.
7. May he who knows the path of the birds, roaming through the ether, knows the sea built ships,
8. Who, honoured by the performance of pious rites, knows the twelve months, fertile with offspring, who knows also the month which is born after them,
9. Who knows the course of the far moving, mighty, lovely, wind, knows the Gods who dwell above, may he liberate us from our fetters.
10. Varuna, to whom pious rites are performed, who enjoys the unblemished sacrifice, dwells among his subjects for dominion's sake.
11. The sage beholds all the wonderful works, hitherto performed by him (Varuna) and those also, which he is to perform in future.
12. May Aditi's son, worshipped with unblemished sacrifices, give that every day we walk a good path; may he give us a long life.
13. Varuna, wearing a golden mail-coat has protected with it his stout body; rays that touch the gold, are every where reflected.
14. Those that rejoice in injury, do not wish to injure him, nor those that rejoice in the mischief of mortals, nor those that are sinful.
15. He also satisfies men with abundance of food, satisfies our hunger.
16. To him, worthy to be beheld by many, turn my longing prayers, as cows to the stable.

* Hymn in praise of Varuna. Rishi Sunahsépa, Metre Gáyatrí.

17. We shall indeed converse again, since by me the sweet libation is prepared, and *since* thou, like the priest, partakest of the welcome food.

18. Of a truth I beheld him, worthy to be beheld by all, I beheld his chariot on the earth, he listened to these my praises.

* 19. Hear, Varuna, this my invocation, do gladden us this day, for my protection I pray thee.

20. Thou, O wise, swayest over all the heavens and all the earth; for our welfare hear us.

21. Save us, for the sake of our life, from the fetters of the head, of the waist, and of the feet.

TWENTY-SIXTH HYMN.*

1. Dress thee then, O guardian of food, who art worthy of the sacrifice, dress thee with thy clothes of flames, and perform this our sacrifice.

2. O sit down, lovely Agni, sacrificer of eternal youth, resplendent with glory, extolled by words of praise.

3. For a father gives to his son, a relation to his relation, a lovely friend to his friend, do thou in like manner fulfil our wishes.

4. Let the destroyers of enemies, Varuna, Mitra and Aryaman be seated on our sacred straw, as a man sits at the sacrifice of the king.

5. O ancient sacrificer, be glad by our offering and our companionship. Do thou listen well to our praises.

6. Although we daily perform ample sacrifices to other and other gods, yet to thee is offered the oblation.

7. Be our friend, O protector of man, thou lovely sacrificer, who rejoicest. May we also, possessors of auspicious fire, be his friends.

8. For shining priests, possessed of auspicious fire, hold our lovely sacrifice; possessed of auspicious fire, we pray to thee.

9. Then let there be mutual praises of both, of thee, the immortal, and of us, the mortals.

10. Agni, with all fires accepting this sacrifice and praise, bestow food on us, thou son of strength.

* Hymn in praise of Agni. Rishi and metre the same.

TWENTY-SEVENTH HYMN.*

1. We are ready to praise thee with pious songs, O Agni, the sole lord of sacrifices, as we would praise a long-tailed horse.†
2. May the son of strength who proceeds with wide strides, be gracious to us; may he be a donor of riches to us.
3. O all-pervading Agni, near and far always protect us from mortals that are our enemies.
4. Do, O Agni, proclaim to the gods this our sacrifice and this new hymn.
5. Let us enjoy the food of the highest and of the middle places (of the heaven and the atmosphere,) give us the wealth of the nearest earth.
6. O thou of various splendour, thou dividest wealth, as the waves of a river near the banks divide themselves. Thou givest forthwith rain to the worshipper.
7. The mortal, whom thou defendest in battle, whom thou encouragest to the field, can always bestow food.
8. O destroyer, there is no conqueror of the sacrificer, who trusts in thee, his power is renowned.
9. Worshipped by all mortals, may he finish the battle with the horses; called by sages, may he be a donor.
10. O thou, known by praise, attend this sacrifice for the accomplishment of the rites which every man has to perform. The sacrificer offers thee, the terrible, worthy praise.
11. May for the sake of the pious rite and the food, the great infinite Agni whose standard is smoke, whose lustre is great, favour us.
12. May the radiant Agni, the divine messenger, hear us who approach him with praises, as a wealthy king hears the praises of his bards.
13. Adoration be to the great gods, adoration to the lesser, adoration to the youths, adoration to the old. We sacrifice to the gods, while we are able; ye gods, may I not interrupt the praise of any god that is great.

* Hymn in praise of Agni from v. 1 to 12 of the Viswa Dévas V. 13. The same Rishi Tristubh metre.

† The meaning is as a long-tailed horse drives easily away flies, so thou drivest away with the fire thy foes.

TWENTY-EIGHTH HYMN.*

1. Where the wide-based stone is raised for the preparing of the libation, there, O Indrā, knowest thou the *taste* of the liquid, prepared by the mortar, and drinkest.
2. Where like two hips, the sacrificial vessels are expanded, there, &c.
3. Where the housewife knows the egress and the entrance (of the house,) thēre, &c.
4. Where they apply the wood *to light fire by friction*, as reins are applied to tame a horse, there, &c.
5. Although thou, O mortar, art used for every work in every house, here emit a mighty *sound* as the drums of the conquerors.
6. And before thee, O wood, a strong wind is raised *by the blows of the pestle*, therefore, O mortar, prepare the moonplant juice for the drinking of Indra.
7. *You mortar and pestle*, may ye that perform the sacrifice and give abundant food, again emit a clear sound like the golden coloured horses of Indra that eat their food.
8. May ye two pieces of excellent wood, together with the excellent *priests*, offering the libation, prepare the sweet *sacrifice* for Indra.
9. What of the sacrifice remains, carry away in vessels, place the libation in vessels of *Kusa*, keep it in the skin of the cow.

TWENTY-NINTH HYMN.†

1. Although we are, as it were, without renown, O truthful drinker of the moonplant juice, yet speedily render thou us renowned, O wealthy Indra, by the gift of cows and of a thousand horses.
2. O god of the majestic nose, mighty lord of food, thy power *is manifest every where*. Speedily, &c.
3. Let fall asleep Yama's two *messengers* that are seen together. Let them unawakened sleep. Speedily, &c.

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 4) of the mortar used for preparing the sacrifice, (v. 5-6) of the mortar and pestle, (v. 1 to 8,) and lastly of the God Harichandra, or of the skin used for the libation, or of the libation itself. The same Rishi. Metre Anustubh (1 to 6,) Gāyatri (7 to 9.)

† Hymn in praise of Indra. The same Rishi, Metre Pankti.

4. Let sleep those *our foes*, not offering gifts, let our friends, offering gifts, be awake. Speedily, &c.
5. Slay, O Indra, the ass praising thee with that vicious voice. Speedily, &c.
6. Let the storm in its tortuous path fall afar on the forest. Speedily, &c.
7. Kill every slanderer, slay the cruel *enemy*. Speedily, &c.

THIRTIETH HYMN.*

1. In desire of food we sprinkle with *our libation*, like a well, your Indra, the powerful Satakratu,
2. Who *like water, running* into a valley, approaches a hundred, nay a thousand, of purified well prepared libations.
3. For the pleasure of the mighty Indra, do *the libations* approach *him*, he holds them all in his belly, like the sea the *water*.
4. This *libation* also is *ready* for thee, do thou attend to it like the pigeon to his pregnant *mate*, thou hast also accepted of this our praise.
5. Guardain of wealth, praised in songs, O *hero*, mayest thou, whose praise is *proclaimed by us*, be gracious to *us* with thy might.
6. Assist us, O Satakratu, with thy help in this *fight*. In other things *also*, thou and I, meet in converse.
7. We, the friends of Indra, invoke in every rite, in every fight the help of the mightiest Indra.
8. If he hears our invocation, he will indeed approach us with a thousand helps and with food.
9. In sight of the ancient house (the heaven,) I invoke the man who goes to many *sacrificers*, thee, whom of old *my father* invoked.
10. We implore thee, beloved by all, called by many, thee, O friend, who vouchsafest a home, to *grant thy favour* to those who praise thee.
11. Bestow, drinker of the juice, on us, the drinkers of the juice, thy friends, *abundant cows* with wide jaws, *bestow them*, O friend, wielder of the thunderbolt.
12. Let thus it be, O drinker of the juice, friend, armed with the

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 8,) of the Aswins, (v. 17 to 19,) of the dawn (v. 20 to 22,) the same Rishi. Metre Gāyatri (v. 1 to 15 and 17 to 22,) v. 16 Tristubh.

thunderbolt, do thou thus act that we wish *thy favour* for the sake of our desire.

13. When Indra rejoices with *us*, let us, possessed of food, have cows that give abundant milk, that are strong, in which we rejoice.

14. Let another god, like thee, O powerful, by thy *grace* obtained, implored by the praising priests, bring *us* the fulfilment of our wishes, as a wheel is brought to the chariot.

15. What wealth is desirable, do thou, O Satakratu, be pleased to bring it for those who praise *thee*, as a wheel is brought by the labour of the artisan.

16. Always conquered Indra with his foaming, neighing, panting horses, the wealth of foes. Through our worship he has given the golden chariot, he has given us gifts for our enjoyment.

17. O Aswins, come with food, bestowed by *you*, that renders us rich in horses. May, by your favour, O donors, our house be rich in cows, be rich in gold.

18. For your immortal chariot to which the horses are yoked for both of you, proceed, ye donors, through the atmosphere.

19. You rested one wheel of your chariot on the summit of the immoveable mountain, the other rolls through the heavens.

20. Which mortal is now thy delight, O immortal dawn, who loveth praise? Whom doest thou approach, mighty goddess?

21. We indeed, do not know from nigh or from afar thy shape, O many-coloured, radiant, all-pervading dawn.

22. Approach thou, O daughter of Heaven, with this food; bestow wealth upon us.

THIRTY-FIRST HYMN.*

1. Thou, Agni, *wast* first the Rishi Angiras, then thou becamest a god, the lovely companion of the gods. The wise Maruts, in shining armour clad, who know the sacred rites, were born at thy sacrifice.

2. Thou, O Agni, first the sage Angiras, adorn at the ceremonies of the gods, thou who, for the favour of all the worlds, art every where spread, thou wise, from two parents born, who for the sake of man dwellest at every place.

* Hymn in praise of Agni; Rishi Hiranyastúpa, the son of Angiras. Metre Tristubh, (v. 1 to 7; 9 to 15 and 17,) Yayati, (v. 8, 16 and 18.)

3. Thou, O Agni, prior than the wind, be manifest to *the sacrificer*, who, desirous of propitious rites, adores thee. *Seeing thy might*, heaven and earth shook ; thou broughtest the sacred utensils to the sacrifice for which the priest is elected ; thou, O guardian of ~~the~~ house, didst manifest the great gods.

4. Thou, O Agni, hast opened the heaven to Manu ; to Pururavasa who performed pious rites, wast thou a great benefactor. When thou, by friction art emitted ~~from~~ thy parents, then they carry thee to the east, and again to the west.

5. Thou, O Agni, the donor of gifts, the increaser of wealth, art worthy to be praised by *the sacrificer* who raises the vessel, who knows well the invocation and the ceremonial prayers. Thou, O Agni, who suppliest food, doest protect man.

6. Thou, O Agni, makest that a man walking in the path of vice, is leading a worthy life, thou O Sage, who, when the battle, ~~so~~ welcome to heroes, is near, with a few killest many.

7. Thou, O Agni, for the sake of food keepest that man in an immortal state from day to day who is anxious *to obtain* the twofold kind of *living wealth* (man and cattle.) To such a sage thou givest happiness and food.

8. Thou, O Agni, worthy of praise, render for the sake ~~of~~ my wealth, render *my son a renowned* performer of pious rites. Let us increase by a new son, given by *thee*, the *sacred* rites. Ye heaven and earth, with the other gods, do protect us.

9. Thou blameless Agni, dwelling near the parents (heaven and earth) who a god, under the gods, art watching, do thou, creating the bodies of *our children*, attend to us ; be gracious to the performer of rites ; thou, O wealthy, bestowest all riches.

10. Thou, O Agni, art gracious ; thou art a father *to us*, thou a preserver of our life ; we are thy family, O thou whom nought can injure, to thee, surrounded by heroes, the preserver of the ceremonies, flow riches, a hundredfold, nay, a thousandfold.

11. The gods at first made thee, O Agni, when thou livedst in human shape, the general of the man Nahusha. They made Ila, the daughter of Manu, his teacher, when the son of my father was born.

12. Thou, O praiseworthy god Agni, with thy help protect us, the wealthy, and the life of *our sons*. Do watch over the cows of the son of my son ; *for* he always watches over thy rites.

13. Thou, O Agni, the ready guardian of the untiring sacrificer, burnest with four eyes. Thou indeed art longing in thy mind for the hymn of the praising *priest* who offers the sacred butter to thee, who doest no harm, who doest protect.

14. Thou, O Agni, wishest for the praiseworthy sacrificer excellent wealth, that is desirable. Thou intent to protect the weak sacrificer, art called a father; thou, O wise, watch over the infant and the heavenly quarters.

15. Thou, O Agni, as an unpierceable breast-plate protects *the warrior*, guardest every where the man who gives to the priest the due reward; he who with sweet food delighting the *guest* in his home offers the victim, is alike heaven.

16. Forgive us, O Agni, this deviation from the rite and this path which we walk far from thy worship; for thou, to be obtained as a providing father, settest aright *the ceremonies* of the sacrificer manifesting *thyself*.

17. Like a man, O Agni, like Angiras, O Angiras, like Yayati, like men of old, come hither *to the sacrifice*, bring the divine host; let them sit on the sacred straw, and offer the welcome *sacrifice*.

18. Do thou, O Agni, increase with this prayer, which we offered thee according to *our* power and our wisdom; do thou guide us to greater wealth, and confer on us provident wisdom, that bestows food.

THIRTY-SECOND HYMN.*

1. I shall now proclaim the mighty deeds which Indra, armed with the thunderbolt, performed of old. *First* he slew Ahi (the cloud), then he poured out the waters, divided the torrents of the mountains.

2. He slew Ahi, who took refuge to the mountain. Tashtri made him the praiseworthy thunderbolt; as cows to their calves, *so* the rivers hurried to the sea.

3. Indra, going forth as the bull, desired the libation; he drank at the three sacrifices the ready juice. Maghavan, seizing *his* weapon, the thunderbolt, struck the first-born of the clouds.

4. When thou, O Indra, didst strike the first-born of the clouds, then didst thou indeed destroy the delusions of the deluders (the Asurs),

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Tristubh.

then producing the sun, the sky and the dawn, didst thou in truth not discover *any* more a foe.

5. Indra struck with his thunderbolt Vrittra, veiled in night, with mighty blow shattering his shoulders, as trees are felled by the axe ; down to the earth was Ahi thrown.

6. Vrittra, like a *warrior* whom none equals, with wicked joy called out *Indra*, the mighty hero, who slays many, the destroyer of foes ; he did not escape to be counted with the number of his slain. Indra's foe raised the rivers by *his fall*.

7. Without hands and feet he provoked to battle Indra, who dashed his thunderbolt on *Vrittra's* neck ; Vrittra, like a eunuch aping a man, was stretched with mangled members to the ground.

8. The waters gladdening the heart of man, rush over him, as he lies there stretched, as over the broken banks of a river. Ahi lies stretched at the feet of the waters, which Vrittra by his vastness held embraced.

9. The mother of Vrittra was lying athwart (to protect her son) above her struck Indra his fatal weapon. Above was the parent, underneath the son, Dana (the mother) slept the sleep of death, as with he calf sleeps the cow.

10. The waters rush over Vrittra's headless body, thrown in the midst of the restless, never-ceasing waves : the son of Indra sleeps the profound darkness of death.

11. The waters, whose husband was the oppressor, whose guardian was Ahi, were held restrained, as the cows by Pani. Having slain Vrittra, Indra burst open the cavern of the waters that was locked up.

12. Thou wast like the horse's tail (which easily drives off flies) O Indra, when that one god *without equal* attacked thee with his weapon, thou didst seize the cows, seize, O hero, the libation, thou gavest leave to the seven rivers to run *their course*.

13. Not the lightning, made against Indra, not the thunder, not the rain and lightning, which Vrittra brought forth, kept Indra back, when *Indra* and Ahi fought. Maghavan, although attacked with other *delusions*, was victorious.

14. If fear approached thy heart, after thou hadst slain Ahi, whom sawest thou else as the slayer of Ahi, for like the terrified falcon thou crossedst over nine and ninety rivers.

15. Indra the king of the moveable and immoveable, and of the tamed horn-headed *cattle*, Indra the thunderbolt in his hands, dwells in heaven as the *kūṭ* of men ; like the wheel the spokes, so embraces Indra that all.

14
15